



**redined**

red de bases de datos  
de información educativa

<http://www.redined.mec.es/>

## **TEXTO BILINGÜE**

---

---

**1ª parte: Versión en lengua española** 

**TEXT BILINGÜE**

---

---

 **2a part: Versió en llengua catalana**



**Palabras clave**

educación física femenina, sección femenina, deporte, historia y educación

# La educación física femenina durante el franquismo. La sección femenina

M.<sup>a</sup> Luisa Zagalaz Sánchez

Licenciada en Educación Física. Doctora en Psicopedagogía. Catedrática de Escuela Universitaria. Universidad de Jaén

## Abstract

*In this work we have tried to collect together the historical evolution of women's physical education, especially during Franco's dictatorship, in which the female section took charge of women's education, as established by law. It is for this reason that the article is distributed in different parts, taking into account the introduction of legal aspects and previous contributions that notable women and institutions in different fields have made. A second part, studies and analysis of the female section, from 1934 to 1977, its contributions to women's education in general, reclaiming the opinions of different authors on this subject and specially their physical education, in the following divisions (beginnings, teacher's training courses, sport and physical education...) concluding with the most outstanding aspects of research (the political side of PE during these times, the special characteristics of the teacher's training and the specific contents of women's physical education) and also we emphasise the contradictions in the performance of the female section throughout its existence.*

## Key words

*women's physical education; female section, sport, history and education*

## Resumen

En este trabajo hemos tratado de recoger la evolución histórica de la educación física femenina, especialmente en la etapa de la dictadura franquista, donde la sección femenina se ocupó de la educación de la mujer, según establecía la ley. Es por esta razón que, el artículo se distribuye en distintos apartados, ocupándose la introducción de los aspectos legales y de las aportaciones anteriores que hicieron a la materia destacadas mujeres e instituciones desde diferentes ámbitos. Un segundo apartado, estudia y analiza la sección femenina, desde 1934 a 1977, sus aportaciones a la educación de la mujer en general, rescatando las opiniones de diferentes autores sobre el tema, y a su educación física, en particular, en los apartados siguientes (inicios, cursos de formación de profesoras, deporte y educación física...), concluyendo con los aspectos más destacados de la investigación (la politización de la educación física durante esa época, las características especiales de la formación del profesorado y los contenidos específicos de la educación física femenina), así como se resaltan las contradicciones en la actuación de la sección femenina a lo largo de toda su existencia.

## Introducción

Este artículo nace del conocimiento de numerosos de datos diseminados sobre la

Educación Física (EF), agravado en el caso femenino, por la diversidad de centros de formación y variedad de titulaciones que se emitieron durante la etapa de la dictadura franquista. De la discriminación a la que se vio sometida la asignatura, por el profesorado de otras materias, equipos directivos, padres, madres y alumnado. Y, por último, del desconocimiento objetivo sobre la materia, que demandaba un estudio en profundidad y la posibilidad de aportar a la historia educativa, una parcela importante que ha marcado a varias generaciones. Desde esta perspectiva personal y laboral, trataré de resaltar, en estas líneas, una lógica preocupación, que se puede resumir en un intento de conocer el pasado, para entender el presente, y proyectar un futuro responsable en el ámbito de la EF Escolar.

Por estos motivos, aunque existen otros trabajos sobre historia de la EF, la dificultad de acceder a su lectura y la indiscutible difusión de la revista *Apunts*, demanda, a mi entender, la inclusión de este artículo, que permita a los lectores, conocer las bases históricas de la EF actual, sobre todo en el ámbito femenino.

La evolución de la EF, pasa por diversas etapas, desde la prehistoria hasta la actualidad, en las que se relaciona con la educación, la supervivencia, la preparación bélica, el culto al cuerpo, la salud, etc..., recogiendo distintos aspectos del movimiento,

en los que siempre podemos resaltar la escasa incidencia que tendrá para la educación femenina hasta bien entrado el siglo XX, a pesar de las aportaciones de algunas pensadoras, escritoras y pedagogas ilustres, entre las que destacan Emilia Pardo Bazán, Cecilia Böhl de Faber, Cecilia Grassi o Concepción Arenal, o por otra parte, la Institución Libre de Enseñanza, que a pesar de sus serios intentos, no pudo conseguir su práctica e introducción en los sistemas educativos del siglo XIX y primeros años del XX. De tal forma que, hasta casi nuestros días, a pesar de las propuestas para igualar la práctica docente de la mujer con la del varón, el concepto de Educación Física Femenina (EFF) y los objetivos que perseguía podríamos reducirlos a dos: *Conseguir la estética corporal y desarrollar una constitución física fuerte que le permitiera engendrar y criar hijos sanos y robustos*, ambos encubren el beneficio de la sociedad en general y no el de la mujer en particular.

Ya en el siglo XX, los diferentes planes de estudio de los distintos niveles educativos, intentan adaptarse a las demandas de la sociedad, siempre supeditadas a los avatares políticos. A pesar de ello y salvo el paréntesis de la II República, donde la educación presenta las características de gratuidad, laicismo y coeducación, que la harán diferente a épocas anteriores y posteriores, con el inicio de la guerra civil y la instauración de la dictadura, continúa la separación de sexos, la discriminación de la mujer y el abandono de la EF, que no recibirá el tratamiento que le corresponde hasta finales del siglo XX. No obstante, algunas mujeres, principalmente catalanas, consiguen grandes éxitos deportivos, a pesar de la oposición a su participación en estos eventos por parte del Comité Olímpico Internacional, especialmente de su Presidente el Barón Pièrre de Coubertín, para quien el papel de las mujeres era el de coronar al vencedor y cuya presencia en los estadios era antiestética, poco interesante e incorrecta.

### La Sección Femenina (1934-1977)

La influencia que la Sección Femenina (SF) tuvo en la evolución y desarrollo de la educación de la mujer española, en general y de la EFF en particular, es evidente y se encuentra avalada por la legislación de la época (M. L. Zagalaz, 1996, pp. 75 y ss), así, a la hora de

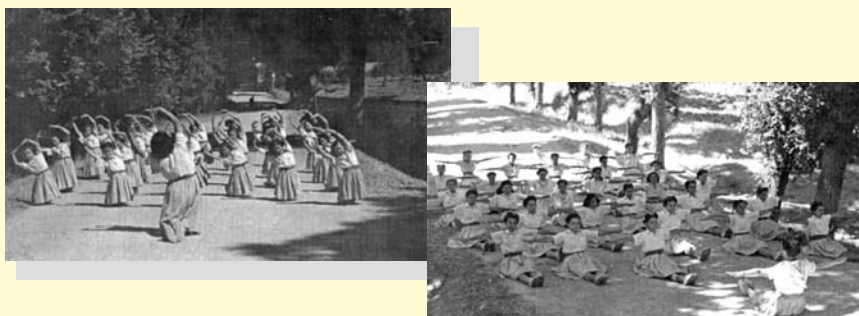
Exhibición gimnástica organizada por la S.F. de Jaén en el campo de fútbol de "La Victoria" (1944). Cedidas por D.ª Mercedes Collada Zabala.



elaborar los planes de estudio para la formación de las profesoras, según L. Suárez (1993, p. 155): *"ninguna duda se planteó acerca de si dicha formación debía incluir o no al deporte"*, de manera que, no es posible estudiar la EFF sin conocer el organismo del que dependió durante treinta y ocho años. El 29 de octubre de 1933, en el Teatro de la Comedia de Madrid, se celebró un Acto, que se pretendía de afirmación nacional, en el que intervino como orador José Antonio Primo de Rivera. Entre los asistentes figuraban sus hermanas, Pilar y Carmen, sus primas Inés y Dolores y su amiga Luisa M.ª Aramburu. Como consecuencia, el 2 de noviembre se fundó la Falange Española. Las cinco mujeres pretendieron afiliarse sin conseguirlo, porque, según P. Primo de Rivera (1983, p. 60): *"...se las rechazó: siendo mujeres, y todavía muy jóvenes, no parecía que tuvieran cabida en el Movimiento antipartido..."*. Se les recomendó que se inscribieran en el Sindicato Universitario Español (SEU), organismo en formación y que, posteriormente, ocuparía un papel destacado en materia de EF y deportes universitarios. Allí entraron en contacto con Justina Rodríguez de Viguri y Mercedes Formica, siendo todas ellas, con Pilar a la cabeza, las artífices de la creación

de la SF, *"creada por amigos de la familia Primo de Rivera y dirigida desde su nacimiento por la hermana menor de José Antonio, Pilar"*, S. G. Payne (1985, p. 204). Dentro del SEU, en junio de 1934, se crea una Sección de Mujeres, con el objetivo de realizar labores de propaganda sobre la doctrina de José Antonio, con menor riesgo que los varones y, para atender a los falangistas presos y a sus familias. En diciembre de 1934, se establece el estatuto de organización de la SF, mediante una circular firmada por José Antonio, vigente hasta abril de 1937, en la que reconoce a la SF dentro de Falange Española y de las JONS. Con posterioridad, se crearán en su seno, distintas secciones denominadas regidurías dedicadas a diferentes campos educativos, formativos y de adoctrinamiento, especialmente dirigidos a las juventudes y a las zonas rurales mediante las cátedras ambulantes, en las que desarrollaron una de sus mejores actividades, destacando la introducción de la EF para niñas y mayores. Al crearse las regidurías, la SF prepara el proyecto del Departamento Central de EF (M. L. Zagalaz, 1996, Anexo II, Doc. n.º 7) con fecha 24 de noviembre de 1939, en el que alude por primera vez a la

Tabla de Gimnasia en el Albergue de Juventudes de la SF "Nuestra Sra. del Rossell" en la Yedra (Baeza), 1949. A.H.P.J., Leg. n.º 9.478.



carrera de Profesora de EF: *"La EF de la mujer ha de estar totalmente en nuestras manos. Queremos ser el organismo oficial y crear una Escuela Nacional de EFF modelo en su género, de la que salga un profesorado capacitado oficialmente con un título que le sirva para su porvenir. En una palabra, hemos de crear la carrera de Profesora de EF"*.

La SF, tomó como símbolos los mismos que los demás falangistas, el yugo y las flechas, que figurarán en el vestuario deportivo de todas las jóvenes, pero además, convirtió a Isabel la Católica y a Santa Teresa de Jesús, en arquetipos, modelos, símbolos y bandera.

Estando próximo el fin de la guerra, ya en 1939, la SF celebra su III Consejo Nacional en Zamora y León, al que Pilar pretende dar un alto tono intelectual invitando a Jesús Suevos, Eugenio D'Ors, el marqués de Lozoya, Fray Justo Pérez de Urbel, Eugenio Montes, Dionisio Ridruejo y Julián Pema-tín, entre otros. Al mismo tiempo encarga a Fernández Cuesta la búsqueda de siete asesores, los cuales, a partir de su aceptación, se mantendrán siempre en contacto con la organización, destacando en el tema que nos ocupa, Luis Agosti, quien actuará como asesor de EF en las décadas siguientes. Recordemos que, ya en 1938, en un hospital de Santander, Elisa de Lara conoció a un mutilado de guerra que había perdido una pierna y no podía mover uno de sus brazos a causa de la rotura de radio que sufría, era Luis Agosti, médico y campeón nacional de lanzamiento de jabalina, no volvería a lanzar la jabalina, pero su influencia en la EF y el deporte femeninos sería decisiva. Agosti

explicó a Pilar Primo de Rivera y a sus colaboradoras que: *"el deporte, en sus términos más amplios constituye una forma de expresión y por eso cada época y, aún más, cada pueblo lo hace de distinta manera; en consecuencia cada sexo tiene que practicarle de diferente forma"*, a partir de esta exposición dice L. Suárez (1993, p. 156): *"Ellas aceptaron este planteamiento porque coincidía en todo con su manera de pensar: no se trataba de que las mujeres hicieran deporte al modo masculino, sino de acuerdo con su propia forma de expresión"*.

De los planteamientos joseantonianos en contra del liberalismo, individualismo económico y búsqueda de la revolución –siempre que ésta no fuese marxista (por tanto en contra del capitalismo y el socialismo)–, surge la primera y fundamental tarea para el Movimiento que comenzaba a nacer, "formar a los jóvenes", premisa que la SF haría suya convirtiéndola en su principal misión.

De esta forma, según S. G. Payne, (1985, pp. 204-205): *"A finales de 1939 la SF fue reorganizada, dotándose de una estructura permanente similar a la del partido..., asignándose la organización de funciones diversas como la EF, la formación de las jóvenes trabajadoras o servicios de sanidad, prestándose una atención especial a las actividades culturales, especialmente en las zonas rurales –cátedras ambulantes–" ... "Aunque su labor fuera poco espectacular y desproporcionada con relación a las inmensas necesidades de España en esta materia, puede afirmarse que la acción de la SF resultó mucho más*

*beneficiosa para el país que toda la actuación del resto del partido. La SF tiene en su haber una serie de modestas realizaciones de las que algunas muchachas humildes, sobre todo en los pueblos, podían sentirse orgullosas, lo cual contribuía, en cierto modo, a reforzar la solidaridad de aquel sector con el régimen del Caudillo. La SF ofrecía el único ejemplo concreto de un esfuerzo por realizar la justicia social en un régimen cuya propaganda no cesaba de repetir el lema: "por la patria, el pan y la justicia"*. L. Suárez (1993, p. 19), define la actuación de la SF como *"la forma en que pretendió llevarse a la realidad social una doctrina acerca de la dignificación de la mujer –pero no sólo de la mujer en cuanto ser humano igual en derechos al varón, sino en cuanto a que es portadora de valores específicamente femeninos– en la vida moderna."* A. Alted Vigil (1991, pp. 297-299), divide esta actuación en dos grandes etapas: *"la primera hasta finales de los años cincuenta con actividades dirigidas al adoctrinamiento ideológico y de protección familiar, la segunda desde esas fechas hasta su disolución en 1977, orientada hacia el ámbito laboral, produciéndose algunas reformas legales que permitirían a la mujer acceder a algunos puestos en la vida pública"...* *"La SF nació dentro del régimen y su evolución fue pareja a este. No pudo hacer más de lo que hizo. No eran viables actitudes críticas directas, porque hubieran sido suprimidas sin más. La SF constituyó dentro de los años cuarenta, la única válvula de escape, para mujeres inquietas, activas, 'andariegas' e independientes. A cambio tenían que renunciar al matrimonio y a la posibilidad de tener una familia. La soltería era algo que se les imponía y que a su vez se impusieron. Monjas laicas, en suma, encargadas de encauzar a las mujeres en función de esposas y madres, dentro de un mundo masculino y represivo que, en cierto modo, ellas contribuyeron a forjar y legitimar"*. Para M. A. Barrachina (1991, pp. 211-215): *"La SF propone una imagen de la mujer más activa y eficaz que otras organizaciones femeninas confesionales... su método es sencillo y consiste en sustraer provisionalmente a la mujer de la jerarquía familiar para someterla a la jerarquía de una organización..."*. También M. C. Agullo Díaz



(1990, p. 17), sostiene que la teoría de la SF para la formación de la mujer era muy sencilla y se basaba en unas pocas notas fundamentales reflejadas en el cuadro 1. Desde la investigación realizada para la elaboración de este análisis no se pone en duda el trabajo desarrollado por la SF en pro de la dignificación femenina, sin embargo, es evidente que, el interés por destacar los valores “específicamente femeninos”, las llevó, en ocasiones, a planteamientos contradictorios, tales como la obligatoriedad de abandonar el trabajo en el momento de contraer matrimonio, avalada por la explicación que se dio al cambio de muchas Delegadas Provinciales del II al III Consejo Nacional: “*el rigor con que se mantenía el criterio de que las mujeres casadas tenían que abandonar sus puestos de mando*”, L. Suárez (1993, p. 95). O, cuando en 1940, con motivo de asignar una secretaria a cada Delegada Provincial, se envía una Circular a las delegaciones, en la que se insiste en que “*las afiliadas que contraían matrimonio, y dejaban por tanto de considerarse ‘activas’, seguían siendo falangistas y habría que contar con ellas para celebraciones especiales, tales como el 15 de octubre*” (día de Santa Teresa, patrona de la SF). También en la ley de creación del Frente de Juventudes (FJ), de 6 de diciembre de 1940, se dice que para ingresar en él, las mujeres habían de acreditar el estado de soltería o viudedad. Algunos años después, en el VII Consejo Nacional de la SF (1943), Pilar volvería sobre el tema, recordando que *los mandos deberían recaer sobre solteras menores de treinta años*. Por tanto, aunque no existió prohibición legal de continuar en el servicio activo tras contraer matrimonio, un acuerdo tácito obligaba a marcharse a aquellas que se casaban, en contraposición con la defensa de la mujer que decían pretender.

### Inicios de la educación física femenina

Después de establecer las características de la SF como organización de carácter político y los objetivos más destacados que intentaron desarrollar alrededor de la formación de la mujer, nos centraremos en este apartado en todo lo relacionado con la EFF que acontece en la época objeto de nuestro análisis.

Cuadro 1.

	HOMBRE	MUJER
MISIÓN	Dirigir	Ayudar, colaborar.
ÁMBITO DE ACTUACIÓN	Externo: trabajo en oficinas, mundo político...	Interior: hogar.
VALORES CARACTERÍSTICOS	Disciplina: ordenar y obedecer. Virilidad. Competitividad. Conquistar. Actividad.	Sumisión. Femenidad: dulzura, suavidad, pureza de pensamientos, de costumbre. Abnegación. Sin iniciativas propias. Pasividad. Sentido de la belleza.
FIN NATURAL	Trabajo.	Maternidad.
HEROÍSMO	Morir por la Patria. Realizar hechos extraordinarios.	Vivir heroicamente: constante abnegación de todos los días, hacer bien todo lo que tengan que hacer.

Al comenzar los años cuarenta la concepción progresista y moderna, basada en la plenitud del cuerpo, que había empezado a desarrollarse en la década anterior, se interrumpe bruscamente y retorna a una sublimación de los valores espirituales y religiosos y a un ascetismo corporal (M. García Ferrando, 1986, p. 171). Para E. Fernández García (1995, p. 66): “*en España, a partir de los años cuarenta y con respecto a la actividad física femenina, se sufre una involución y se refuerzan valores que comenzaban a perder vigencia, abriéndose un largo período en el que el modelo que se impuso estaba fundamentado primero en una visión cristiana no sólo sobre el cuerpo sino también sobre la mujer y la familia, y segundo en un control ideológico y una utilización política del deporte como medio de exaltación nacional*”. En el ámbito administrativo, de 1938 a 1940, se produce la creación de la regiduría Central de EF. A partir de este hecho, se celebrarán cursos para explicar a las Delegadas Provinciales la estructura, funcionamiento y cometido de esa regiduría, que tendrá como lema, según consta en el Archivo de la Asociación Nueva Andadura (ANA): “*Dejaré a mi Patria mayor y mejor que la encontré*”. La EF, desde aquí –según M<sup>a</sup> Pilar Ozores Guinea, Jefa, que fue, de la Escuela Nacional de EFF “Julio Ruiz de Alda”– quedaba tipificada en dos grandes ideas: contribuir a la formación inte-

gral de la mujer y, extender sus beneficios por todo el territorio nacional. Para ello hubo que luchar contra la mentalidad colectiva preexistente basada en imágenes atrasadas, conceptos erróneos, ideas exclusivamente teóricas y una actitud de la mujer, consecuencia de lo anterior que defendía la quietud, mantenía el aislamiento e hipertrofiaba la posibilidad de riesgo, así como contra la posición atávica del hombre que no veía con buenos ojos esta nueva actividad de la mujer. Mucho más tarde se redactarían y aprobarían los Estatutos de la EFF (17 de noviembre de 1954).

A partir de 1944, en cada Instituto de Bachillerato femenino, de acuerdo con lo dispuesto por el Ministerio de Educación Nacional (MEN), se crea una Escuela Hogar conformada por las tres materias que impartían las profesoras de la SF: Hogar, Formación Política y EF, integrada por una Directora quien, ayudada por una Secretaria, coordinaba, organizaba, dirigía y firmaba todas las actas. Las profesoras recibían un nombramiento ministerial, a propuesta de la SF, y estaban catalogadas como profesorado especial, en tres categorías: Titular, Auxiliar e Interino gratuito (M. L. Zagalaz, 1996, Anexo II, Docs. n.º 9, 10, 11, 12 y 13). Los emolumentos a cargo del MEN, fueron sensiblemente inferiores a los del resto de sus compañeros, hasta la Ley de retribuciones del profesorado de 19 de fe-



Deportes femeninos en la SF de Jaén (1950). A.H.P.J., Leg. n. 9.479.



brero de 1971, que consiguió mitigar esta desigualdad, aunque la equiparación definitiva no se produciría hasta la década de los ochenta. Desde 1944, teóricamente, la SF se haría cargo también de impartir estas tres disciplinas en Escuelas Normales de Magisterio, Escuelas de Comercio y de Formación Profesional, aunque, en la práctica, la introducción de estas materias se produjo algunos años después.

### Primeros cursos y escuelas de formación de las profesoras de educación física

En 1938, comenzó en Santander, el primer cursillo de EF, así como diferentes campamentos organizados por Carmen Werner quien, cedería, más tarde, unos terrenos de su propiedad situados en Mijas-Costa, para el establecimiento de un Albergue de Juventudes de la SF (M. L. Zagalaz, 1996, Anexo I, foto n.º 1).

La primera Escuela de Mandos se abrió en Málaga en 1938, bajo la dirección de Justina Rodríguez de Viguri, seguida del Castillo de la Mota, inaugurada el 29 de mayo de 1942 con un acto al que asistió el Jefe del Estado en el que se realizó la primera exhibición gimnástica, de las múltiples que salpicarían el panorama deportivo de los años siguientes, organizada por Luis Agostí, (M. L. Zagalaz, 1996, Anexo I, foto n.º 2).

El paso siguiente, en la línea de formación juvenil y profesional establecida, fue la creación de cuatro clases de Escuelas: a) Hogar y Música; b) Orientación Rural; c) Nocturnas o de Formación; y d) Educación Física, en las que, según la propia SF, se enseñará Gimnasia, Gimnasia Rítmica, Danza y Deportes, porque esta es una

preocupación de la organización desde sus comienzos, en palabras de L. Suárez (1993, p. 110), la SF, "...estudia un sistema coordinado y metodológico que llevará a la creación de una EF dirigida de modo específico hacia la mujer"... "Se busca la práctica de un ejercicio físico y deportivo bien dirigido, que consiga no sólo el fortalecimiento y desarrollo corporal, sino el enriquecimiento espiritual de la persona a través de la aplicación de métodos pedagógicos adecuados". Así, en el discurso que pronuncia P. Primo de Rivera (1939), en el Primer Campeonato Nacional de Deportes del SEU (V que celebraba la SF), subraya los tres objetivos que se esperaban alcanzar con el deporte: "perfección del cuerpo, necesaria para el equilibrio de la persona; salud del alma, que necesitaba a su vez de ese equilibrio como parte de la formación religiosa; espíritu de competitividad que enseña a las mujeres a participar en todas las tareas".

En la Ciudad Lineal de Madrid, funcionaba desde 1940 una Escuela de Instructoras de EF, futura Escuela Nacional de EFF, donde, previa realización de un corto cursillo, se emitía un título que habilitaba a las alumnas como profesoras.

El 14 de octubre de 1942, se creó en La Quinta del Pardo (antiguo pabellón de caza del Patrimonio Real), la primera Escuela de Instructoras que tomó el nombre de "Academia Nacional Isabel la Católica". Nació con la idea de originar un sistema de formación para chicas, diferente al que el FJ proponía que, para la SF, *hacia poca distinción entre chicos y chicas*. En julio de 1943, la primera promoción de Instructoras de Juventudes de dicha Academia, terminó sus estudios y, como quiera que la

Escuela se quedaba pequeña, la SF consiguió que la Resinera Española le cediera el Castillo-Palacio de las Navas del Marqués (Ávila), conocido como Castillo de Magalia, donde se trasladaría la Escuela de Instructoras de Juventudes.

No sin dificultades, se estaba avanzando en la formación de las jóvenes, aunque para Primo de Rivera, P. (1983, p. 223): "España vivía todavía unos criterios timoratos, y excesivamente pacatos que no hacían demasiado fácil nuestra labor... Es difícil hacerse una idea del escándalo que en algunas personas provocaba la aparición de aquella juventud faldicorta... compitiendo en los estadios deportivos. Las dirigentes tenían que buscar el equilibrio, avanzar sin comprometer nada esencial y hacerlo con prudencia, para evitar las críticas injustas".

### Deporte, educación física femenina y otras actividades de la SF

En su intento por definir la EF y el Deporte, P. Primo de Rivera, en el discurso de inauguración del IV Consejo Nacional, en el deseo de emitir el concepto de educación femenina que precediera la labor de la organización que presidía, dice: "salvar la vida de los hijos por la educación de las madres". Se observa la influencia del concepto históricamente asignado a la EF, recogido por J. Amar y Borbón (1753- 1803), en su *Discurso sobre la Educación Física y Moral de las Mujeres* (1790), donde refleja muy bien el pensamiento pedagógico de su época, que presta atención a la salud y a los avances médicos y enfoca el buen estado físico de la mujer hacia funciones exclusivamente femeninas como parir hijos fuertes.

De este Consejo salió también la idea de no fundar clubes deportivos independientes y, así, actividades y competiciones dependerán directamente de la organización. Por otra parte, en 1940, se crea la Junta de Asesores de Educación y Cultura Física, como consecuencia de la labor que en este sentido había comenzado la SF durante la guerra y que a partir de ahora pensaba reforzar ampliamente. Asimismo, y aunque, un esbozo de Campeonatos Nacionales de Natación, venían celebrándose ya desde 1938, a partir de 1939 se incluyen Hockey sobre hierba, Tenis y Baloncesto, en 1940,



Gimnasia, Esquí, Baloncesto y Natación, y en 1942, Balonmano. El problema que se planteaba con la Natación era el del vestuario, o mejor dicho de la falta de vestuario (M. L. Zagalaz, 1996, Anexo II, Doc. n.º 17), en un momento en que el Estado "...había hechos suyas las normas de moralidad recomendadas por la Iglesia, y en playas y piscinas exigían trajes de baño con falda y uso pertinaz del albornoz" (L. Suárez, 1993, p. 125). La solución que se arbitró fue la de no convertir los campeonatos de natación en un espectáculo y disponer que sus afiliadas usasen las piscinas cuando hubiera poca afluencia de público. No obstante, ante el problema de moral que se planteaba con la práctica de algunos deportes y las fricciones que se producían con la Iglesia, María de Miranda, encargada de organizar la EF, en un acto de diplomacia supremo, redactó dos memorándum, en 1941 y 1942, respectivamente, "Sobre la necesidad de la EF" y "Franco y el deporte femenino", en los que explica que la práctica deportiva es congruente con el espíritu cristiano, porque al hacer más recta la voluntad y más firme la disciplina, contribuye a consolidar la personalidad.

En 1940, Luis Agosti viajó a Suecia para conocer los métodos de enseñanza en materia de EF, escribiendo, como consecuencia, un método informador para la escuela sobre la importancia de las competiciones y el uso de los bailes populares extraídos de "nuestro acervo popular", indiscutiblemente, la SF tenía que estar de acuerdo con él. Se elaboró un programa que, en España, y a principios de la década de los cuarenta, parecía desproporcionado, consistía en establecer tres partes en la EF: Gimnasia neo-sueca, Ritmo y Danza, en esa situación el programa era bueno, el problema fue que no se llevó a la práctica directa y diaria con las alumnas, muy al contrario la enseñanza primaria careció de EF hasta los años ochenta, y en las enseñanzas medias se practicaban las "famosas tablas suecas" incansablemente. No obstante, en 1942, en la celebración del Primer Congreso Nacional de EF, se comprueba el considerable crecimiento del número de mujeres deportistas.

En el IX Consejo Nacional, celebrado en 1945 en Bilbao y San Sebastián se aportan nuevos datos sobre los efectos positivos que la actuación de la SF había conseguido

en la sociedad española, destacando la introducción de EF y Deporte como parte imprescindible de la formación integral de la mujer, sin embargo, y esta es otra de sus grandes contradicciones, cuando alguna deportista destacaba, la alarma crecía, hasta el punto de comunicar P. Primo de Rivera al Vicesecretario de Secciones del Movimiento, que la Falange no tenía como objetivo conseguir deportistas de elite, sino llegar a todas las mujeres españolas. Nos parece que una cosa conduce a la otra y su consecución habría sido un objetivo importante para cualquier joven, incluso o sobre todo, en esa época. No obstante, esta política se mantendrá a lo largo del tiempo, y concretamente en 1953, en las normas enviadas a las Delegaciones Provinciales, por Circular de 19 de agosto, se insiste en que "el objetivo principal será siempre, no la creación de profesionales del deporte, sino una labor de convivencia social (salud, disciplina, coordinación) y formativa (emulación, camaradería y solidaridad), por medio del deporte, aprovechando las horas de ocio, pero sin perturbar el trabajo o el estudio".

En ese mismo Consejo, se acordó pedir un aumento del presupuesto (el asignado para 1945, ascendía a 11.000.000 de pesetas, de los cuales, la cantidad más alta era destinada al apartado: *Deportes, Coros y Danzas*, con un total de 2.323.559 pesetas), solicitándose además que las ense-

ñanzas del Hogar, EF, y Doctrina del Movimiento que venían impartiendo en los Institutos de Segunda Enseñanza, tuvieran cabida en las Escuelas Normales del Magisterio. Desde la aprobación del nuevo Plan de Estudios en las dichas Escuelas (14 de octubre de 1946), la EF se convirtió en una disciplina obligatoria, la SF seleccionará a las profesoras (acordándose que las candidatas, tendrían que acreditar, previamente, ser Instructoras y presentar un certificado de participación en competiciones de Gimnasia Educativa con más de treinta alumnas, seguir un curso organizado por la SF y realizar un examen teórico y práctico ante un tribunal), y preparará los programas, que se aprobarán tres años después, ratificándose en el Consejo Nacional de Tarragona de 1950.

En 1946, la Regiduría Central de EF elabora un documento recordando a todas las deportistas e Instructoras la doctrina esencial de la SF, en el que se afirma que "uno de los puntos donde es más necesaria la acción social formativa de la Falange, es el campo de la EFF". Según L. Suárez (1993, p. 178): "la meta inmediata que se había propuesto, era la regeneración física de la mujer". A tal fin, se seleccionan los deportes ideales desde una perspectiva técnica y moral: gimnasia, danza (uniendo la clásica a las folclóricas), ritmo y cinco deportes: esquí, natación, hockey, balonmano y baloncesto. El atletismo se exclu-

*Iniciación a las danzas en la Cátedra Ambulante de la Solera, y Danzas y Bailes regionales de la SF en la Fiesta de San Isidro Labrador (Úbeda, 1952). En Veinte años de paz en el movimiento nacional bajo el mando de Franco: Provincia de Jaén (1959).*



ría de los deportes de la SF hasta 1961, por considerarlo “masculinizante y poco femenino” a pesar de admitir carrera y salto en los Planes de Estudios de sus Escuelas. En 1962, la Regiduría Central de EF, envía a las Delegaciones Provinciales una Circular (M. L. Zagalaz, 1996, Anexo II, Doc. n.º 19), justificando la inclusión del Atletismo entre los deportes que practicaban los sectores deportivos sobre los que la SF tenía responsabilidad, acompañada de normas sobre la participación de la Instructora como vocal de la Federación, selección de los deportistas, sistemas de entrenamiento y reconocimientos médicos, además de un cuestionario a remitir por la provincia, sobre las atletas y especialidades, entrenador y profesora responsables, así como las características de las pruebas femeninas establecidas para la “*próxima etapa de tarea nacional*”: Carreras de 60 a 80 m.; Vallas: 80 m.; Saltos de altura y longitud; Lanzamiento de peso: 4 Kg.; Lanzamiento de disco: 1 Kg.; Lanzamiento de jabalina: 0’600 Kg.; Relevos: 4x80; Triatlón: de 60 u 80 m., salto de altura y lanzamiento de peso, 4 Kg. Tanta importancia adquirió el Atletismo, que en 1966, con motivo de la celebración en España de los VIII Juegos Internacionales Femeninos de la FISEC (Federación Internacional Deportiva de la Enseñanza Católica), organizados por la SF, con la participación de ocho países europeos, el Atletismo encabezaba la lista de deportes a competir.

Se prepararon Profesoras e Instructoras, despertando el interés de las niñas por el deporte y se intentó solucionar el problema de instalaciones, utilizando para ello las de Educación y Descanso (Obra Sindical), o las de los Colegios privados, y se elaboraron normas de comportamiento para las deportistas (Plan General de EF, 1946, ANA, Carp. 80, Doc. 18): a) De carácter ético, prohibiendo el comportamiento incorrecto entre las jugadoras o entre éstas y el público. b) De estímulo, prohibiendo el abandono de la competición por desaliento o sin motivo (lo importante era participar). c) De carácter sanitario, permitido sustituir una jugadora por otra para evitar que nadie haga esfuerzos más allá del límite de sus fuerzas.

La SF, además de su presencia en los centros educativos, disponía, para atender la formación de las afiliadas, de Casas de Fle-

chas y otro tipo de Centros y actividades que abrieron sus puertas durante la década de los cuarenta. Los centros eran albergues, estaciones preventoriales o casas de reposo para sus afiliadas, juventudes o mayores que hubieran de recuperarse de alguna enfermedad o simplemente descansar. Las actividades consistían en la realización de marchas y excursiones, fines de semana y ayuda juvenil. Hemos de destacar los albergues de verano que entran de lleno en actividades de tiempo y aire libre, situados en lugares privilegiados, o en Escuelas Menores de algunas provincias, habilitadas al efecto para los meses de verano. Su función era procurar unas vacaciones agradables, al mismo tiempo que proporcionar una formación humana, política y religiosa: Misa diaria, acto de izar y arriar banderas, excursiones, marchas, actividades culturales y alimentación sana, abundante y variada (que donaba directamente la Comisaría de Abastos), eran las normas que recibían las Jefes de Albergue (M. L. Zagalaz 1996, Anexo I, fotos n.º 5-6-7-8 y 9). En 1946, aparecen también las *Cátedras Motorizadas o Ambulantes* (más ambulantes que motorizadas), las primeras de ellas en Guadalajara, Teruel y Ávila, con el objetivo de alfabetizar, acercar la cultura a los poblados más alejados de las zonas urbanas, enseñar gimnasia, juegos y deportes, así como conservar el folclore, recogiendo músicas y danzas de las personas mayores para reconstruirlas y enseñarlas después a los jóvenes. Es posible establecer una similitud entre las Cátedras de la SF y las Misiones Pedagógicas de la II República, preguntándonos sobre ambas, con autores como Lozano, Luzuriaga, Fernández Soria, o Ruiz Rodrigo, citados por R. Calatayud Soler y otros (1991, pp. 210-211), si se ajustaron realmente a un planteamiento de justicia social y acercamiento de la cultura en sus múltiples manifestaciones a los núcleos rurales, o por el contrario obedecieron a un deseo de control cultural y propaganda del sistema político en el poder. La misma SF, en informe realizado sobre sus Instituciones y Centros en 1976, denomina a las Cátedras Ambulantes, Misiones Pedagógicas (AHPJ, Leg. 9.528-29). Sin embargo, paralelamente a las Cátedras ambulantes, las Misiones Pedagógicas, existieron y fueron reconocidas por la Ley de Educación Primaria de 17 de julio de

1945, definidas en el Título II, Capítulo III, Art. 32, como: “*las Instituciones organizadas por el Estado y el Movimiento para extender la cultura en los medios rurales (...) Estas Misiones tendrán un régimen especial y dependerán de los organismos técnicos de orientación e investigación del MEN. A estos efectos, quedan reconocidas las Misiones de orientación pedagógica actualmente en funcionamiento*”.

A su vez, los Coros y Danzas de la SF, formaron parte de los contenidos de la EFF, durante las casi cuatro décadas en que aquella se ocupó de su docencia y difusión. En un principio fueron estrictamente femeninos, siguiendo las rígidas normas en contra de la coeducación establecidas por el FJ y las viejas formulaciones de Onésimo Redondo, (*Libertad*, 28 de diciembre de 1931): “*La coeducación o emparejamiento escolar, es un crimen ministerial contra las mujeres decentes. Es un capítulo de la acción judía contra las naciones libres. Un delito contra la salud del pueblo, que deben penar con su cabeza los traidores responsables*”, palabras que subrayamos por su dureza, preguntándonos que entendía el autor por “mujeres decentes”, “acción judía” o “salud del pueblo”, con el temor confirmado de la influencia de sus planteamientos a la hora de establecer unos objetivos distintos y contrapuestos por sexos, a partir de los cuales se fueron elaborando los programas de formación. Se hizo por tanto norma, que aquellos bailes en que habían de participar varones, su lugar fuera ocupado también por las jóvenes (M. L. Zagalaz, 1996, Anexo I, foto n.º 10).

Al finalizar la década de los cuarenta, la EF había adquirido gran importancia, según se deduce de una de las conferencias del XII Consejo Nacional celebrado en Sevilla (1948), a cargo de Luis Agosti. Entre los logros que se contabilizan en este Consejo, se reconoce la afición al deporte y a la gimnasia que se había conseguido por medio de las Instructoras de la SF, además de la obligatoriedad de cursar esta asignatura en la Universidad, Institutos y Escuelas Normales de Magisterio. La participación en actividad física y deportiva había pasado de tener en 1940, 237 equipos de EF en colegios, a 1.769 en el año 1949, participando ese mismo año en competiciones de EF y Deportes 26.340 alumnas.





En 1950 se crea la Escuela de Instructoras Generales de las Navas del Marqués, que sería inaugurada en 1951, aunque venía funcionando desde 1942 en la Quinta del Pardo. La misión de las instructoras tituladas en esta escuela serían impartir la enseñanza de formación política y EF en Centros docentes, además de actuar en Casas de Flechas, Albergues, Cátedras Ambulantes, etc., eran la élite de la SF. La escuela de Las Navas, continuaría con los mismos programas de la Quinta del Pardo hasta 1956, incorporando en 1957 los estudios de Magisterio, con lo que se transforma en Escuela Normal de la SF, reconocida a efectos legales por el MEN. El mismo año 1950, se crea, entre otras, la Escuela de Orientación Rural de Aranjuez.

En 1953, con objeto de asistir al II Congreso Internacional de EF, en París (M. L. Zagalaz, 1996, Anexo II, Doc. n.º 22), se configuran los esquemas simplificados de los organismos oficiales que se ocupan de la EF en España (ANA, Carp. 81, Doc. 32):

1. Delegación Nacional de Deportes (Comité Olímpico Español):
  - 1.1. Rama militar: EF obligatoria.
  - 1.2. SF: EF voluntaria y obligatoria.  
FJ-SEU: EF voluntaria y obligatoria.  
Federaciones: EF voluntaria.
2. Ministerio de Educación Nacional:
  - 2.1. 1.ª y 2.ª Enseñanza.
  - 2.2. Enseñanza Media Laboral.
  - 2.3. Enseñanza Profesional y Técnica.
  - 2.4. Universidad.

En el XVII Consejo Nacional (Pamplona, 1954), se destacó el papel importantísimo que las Maestras Nacionales estaban realizando en las tareas educativas que la SF proponía, decidiéndose la creación de la Reginiduría Central de Educación, al objeto de negociar con el MEN todos los temas de enseñanza y profesorado. A partir de aquí, de acuerdo con el Reglamento de Escuelas Normales de 1950, las futuras maestras quedaban obligadas a realizar un curso, con aprovechamiento, de un mes de duración, en régimen de internado, en un turno especial de albergue, al final del que se les entregaba el Diploma de Instructora Elemental de Hogar y Juventudes. La realización del curso eximía del cumplimiento del Servicio Social (prestación social obligatoria, im-

prescindible para acceder al escaso mercado laboral, que debían realizar las mujeres). Si se pretendía contar con las Maestras para que impartieran clases de EF en la enseñanza primaria, el título que recibían hacía especial mención a Hogar y Juventudes, no a EF, aunque, se entendía que formaba parte del apartado de Juventudes.

La década de los cincuenta, fue decisiva para el empuje de la gimnasia y el deporte femeninos. La SF insistía en la consecución de una titulación oficial que acreditara a sus profesoras de EF (que no conseguiría hasta 1960) que venían desarrollando esta función desde 194, hasta que en 1958, el Consejo Nacional de Educación, emitió el informe favorable a la expedición de títulos de Profesoras de Hogar y de EF.

En octubre de 1959, se inauguró la Escuela Nacional de Especialidades “Julio Ruiz de Alda” y el Colegio Mayor “Santa Mª de la Almudena”, en la Ciudad Universitaria de Madrid, el complejo docente se conoció con el nombre genérico de “la Almudena”. En septiembre del mismo año, tiene lugar un curso de Medicina deportiva organizado por la SF, en el que reconoce que toda la legislación existente hasta la fecha, ha apoyado el avance de la EF, previo establecimiento de su obligatoriedad en todos los centros de enseñanza *bajo una adecuada dirección técnica (de la SF), que se encomienda en cuanto a la parte femenina se*

*refiere a la Delegación Nacional de la SF a través de su profesorado especial.* Misión formativa que le es asignada también a este organismo y sobre lo que reconocen, que los primeros cursos impartidos, por el carácter de urgencia que revistieron, no podían terminar con la adecuada preparación de las profesoras, “...a pesar de la acertada dirección técnica que desde el primer momento tuvimos por la dedicación a la SF, de las primeras figuras de la EF española, en especial el Dr. Agosti”.

La década de los sesenta comienza con el reconocimiento oficial del Título de Profesora de EF por el MEN, el 10 de noviembre de 1960, convalidando los otorgados por la Escuela Nacional de Especialidades “Julio Ruiz de Alda” y aprobando sus Planes de Estudios. Pero con la promulgación de la Ley de EF y Deportes (23 de diciembre de 1961), sólo un organismo perteneciente a la Secretaría General del Movimiento, la Delegación Nacional de EF y Deportes, se encargará de controlar todas las actividades, el Instituto Nacional de Educación Física (INEF), creado en virtud de esta Ley, “como Centro Oficial reconocido por el MEN, expedirá los títulos del Profesorado de EF”, aunque la misma Ley, con respecto a las profesoras, dice: “la formación del Profesorado femenino del Instituto Nacional se realizará en la Escuela Nacional Julio Ruiz de Alda, centro oficial reconocido por el

*Cuentos Gimnásticos: Festival Bazar (1960), y exhibición de final de curso (1956) del Círculo de Juventudes de la SF de Jaén. Cedidas por D.ª Pilar Sicilia de Miguel.*



Escuela Julio Ruiz de Alda de la SF, pista de atletismo (1970). Cedita por la A.N.A.



MEN, dependiente de la Delegación Nacional de la SF", estableciendo así una notable diferencia con respecto a los varones que dependerán íntegramente del INEF.

Sin embargo, para la EF escolar, "la Ley concede una hora semanal para la formación política y hora y media para la EF y el Hogar respectivamente, tiempo totalmente insuficiente, lo cual revela que no se las considera importantes", M. L. Zagalaz (1996, p. 130); "¿qué EF podían hacer las alumnas de algunos centros que asignaban tan solo los sábados de 3,30 a 5 de la tarde?. Era el procedimiento mejor para hacerla inútil", L. Suárez (1993, p. 353).

A pesar de estos mínimos, pero importantes avances, por esas fechas en relación con la EF, la SF mantenía el método que Agosti había creado para ella y la legislación vigente seguía tratando a la EF como una asignatura complementaria. Los continuos Certámenes de Gimnasia organizados ayudaban a introducir el sentido del ritmo en la EF, el método empezaba a variar. Sin embargo, en 1962, después de tanto camino recorrido y tantos intentos por reformar la EF, volvemos a encontrar el concepto de salud relacionado con la EF, tras la asistencia de María de Miranda (inspectora de EF del MEN) al IV Congreso Internacional de la Asociación Internacional de EF y Deportes para Mujeres y Niñas, en Washington informa de "la apreciación del carácter sanitario de la EF".

En 1964, el presupuesto asignado para la Regiduría de EF, ascendía a 7.244.500 pesetas (ANA, Carp. 173, Doc. 3). Ese mismo año, una representación de la SF viajó a Japón con motivo de la Olimpiada de Tokio, allí conoció Instituciones y Escuelas Deportivas y asistió al Congreso Internacional de Ciencias del Deporte. De

todo ello recogió el lema "lo importante es participar" que había venido aplicando en sus planteamientos docentes, al respecto de la EF, durante mucho tiempo y que sería la excusa de su defensa ante las escasas marcas que conseguían las españolas en los juegos y campeonatos internacionales en que participaban.

En 1965, con los aires de protesta estudiantil iniciados en Europa y revueltas también en España, el Gobierno suspendió las clases en la Universidad hasta después de Semana Santa, publicando el Decreto de supresión del SEU, el 5 de abril. La SF seguirá atendiendo a las estudiantes universitarias a través de la Regiduría Central de Estudiantes y Graduadas.

Respecto a la promoción de la mujer en la sociedad española, hecho que se atribuye a la SF y que le ha sido reconocido por historiadores y políticos, Concepción Sierra y Gil de la Cuesta (1965), afirma que la palabra promoción lleva implícitas las notas de elevación del nivel personal, acceso a una mayor dignidad o simple ascenso laboral. Sentido individual o comunicativo. Movilidad generacional. Interacción: Personal- Sociedad. Reconocimiento tácito de un sistema gradual, siendo el deporte el medio adecuado y más eficaz de promoción de la mujer, porque: ¿Se ha planteado alguien en el mundo deportivo si la campeona olímpica femenina era inferior que el campeón masculino? ¿Se ha tenido en cuenta que la "marca" representativa era menor?... No nos planteamos estos problemas porque las situaciones creadas en el ámbito deportivo son más cercanas a los principios del Derecho Natural...". Para esta autora, la SF se planteó seriamente, hace treinta años, la tarea de formación de la mujer española, con un profundo sentido social, considerándolo parte fundamental de su sistema de EF e incorporación deportiva femenina. En este punto, nos atrevemos a afirmar que en las altas esferas de la SF, subyacía un feminismo moderado, que tácitamente fueron capaces de transmitir a las generaciones que las sucedieron.

En 1969, la SF acudió a la V Gimnasiastrada, celebrada en Basilea (Suiza), con tres grupos y 85 gimnastas (M. L. Zagalaz, 1996, Anexo II, Doc. n.º 23). Las conclusiones fueron que, "la Gimnasia educativa no había avanzado demasiado, aunque ciertos sectores no quisieran reconocerlo y, la Gimnasia Moderna en pleno auge, se

llamaba así porque utilizan música moderna con la cual no se puede educar el movimiento, puesto que su supeditación a la medida lo coacciona, tampoco es espontánea porque no es individual, sí adapta el espacio a la medida", por lo tanto, "mal se puede llamar moderna a una actividad que desde su más empírica existencia viene practicando la humanidad". El XXV Consejo Nacional de la SF, a pesar del crecimiento de las acciones terroristas, se celebró en San Sebastián en 1970, y cambió su nombre por el de Asamblea Nacional. El primer día pronunció un discurso, Juan Antonio Samarach, entonces, Delegado Nacional de EF y Deportes, hoy Presidente del Comité Olímpico Internacional. Se analizó la importante tarea que a favor de la inclusión de la EF en los Sistemas Educativos, había realizado la SF durante los años precedentes, la dificultad, a parte de la resistencia tradicional a que la mujer practicase deporte, había estado en la falta de una doctrina y programa previos: ¿por qué? ¿cómo? y ¿para qué?, eran las preguntas a las que la SF trató de responder tomando métodos y técnicas de países vanguardistas en el tema, concluyendo que: "existe un deporte femenino que contribuye a no desvirtuar a la mujer, sino afirmarla en su personalidad" (L. Suárez, 1993, p. 406). Como consecuencia de esta Asamblea, a la Regiduría de Juventudes le fue asignada la misión de formar la Organización Juvenil Española Femenina (OJEF), que incluye a chicas de entre 14 a 21 años, encauzando las actividades de chicos y chicas conjuntamente, uno de cuyos objetivos era mejorar el contacto con la Naturaleza. El 17 de julio de 1970 se aprobó la Ley General de Educación, que seguía insistiendo expresamente en que los principios que debían inspirar la educación eran los de la Moral Católica y los del Movimiento. La SF, pensó que esta nueva Ley le iba a reportar algunos beneficios, al crearse dos ámbitos universitarios: Universidades y Escuelas Universitarias, creyó que sus enseñanzas podrían integrarse en estas últimas, el tiempo demostró que esto no sucedería. También en 1970, la Regiduría Central de EF hubo de hacer una revisión de sus cometidos (ANA, Carp. 121-161, Doc. 19), sin embargo, no renunciaría a controlar todo lo relacionado con la formación del profesorado, preparación de programas y cuestionarios, inspección de planes de estudios y orga-

nización de competiciones y actividades. En 1970, 90.000 mujeres practicaban deporte en España, cuando en 1940 sólo se practicaba en sectores privilegiados y de forma esporádica, pese a ello, era necesario renovar métodos de enseñanza en EF para seguir avanzando como las demás disciplinas. A partir de 1972, la estructura de la SF se modificó, desapareciendo las regidurías y constituyéndose en Departamentos de Promoción, Participación y Juventud.

El 1 de abril de 1977, la SF se extingue, en virtud del Decreto firmado por el Rey Juan Carlos I y el Presidente del Gobierno Adolfo Suárez González, todo su patrimonio así como el personal administrativo que la integraba, pasaron al Ministerio de Cultura, el profesorado de Política fue suprimido, el de Hogar asimilado y el de EF, a la que “tanta importancia” había dado la SF, pero para la que “no había previsto” ninguna forma de permanencia activa, al producirse la desintegración del régimen, tuvo que convalidar sus titulaciones a las de Licenciados en EF y opositar a la Administración del Estado en los distintos Cuerpos Docentes. No obstante, algunas profesoras y profesores que se negaron al sistema de convalidación, ganaron un recurso contencioso administrativo y fueron reintegrados a sus puestos de trabajo.

Evidentemente, a pesar de la labor realizada por la SF en el avance de la mujer en general y de la EF en particular, los aspectos negativos son innegables, y así lo recoge Gabriela Cañas (1996) cuando dice: *“en las Cortes Españolas del franquismo, la mujer era una rara especie. Entre 1943 y 1976, sólo 13 españolas ocuparon un escaño en unas Cortes que entonces tenían nada menos que entre 500 y 700 procuradores (...). Con las primeras Cortes democráticas hubo ya un aumento espectacular, sólo en términos relativos, claro está. Las mujeres pasaron a ser el 6% de los Diputados y el 3% de los Senadores. En 1988, las mujeres del entonces partido hegemónico en España decidieron que ya estaban hartas de esperar su turno. Consiguieron imponer la cuota del 25% en el Congreso de aquel año (...) Los resultados no se hicieron esperar: desde las legislativas de 1989, el Congreso contó ya con casi el triple de mujeres (17'6% en 1993-96), y en esta legislatura (1996) hay una proporción record en la historia de España, el 22%”. En la legislatura actual (2000), la cifra ha aumentado considerable-*

mente, caminándose en un proceso lento, pero imparabable, hacia la paridad.

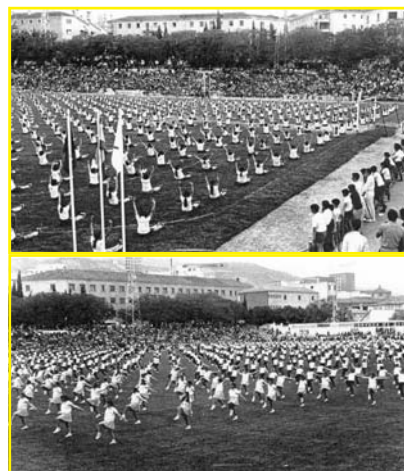
## Conclusiones

Aunque existen tesis contradictorias sobre el progreso o retroceso en la promoción de la mujer durante estos años, es imposible obviar el trabajo realizado por la SF, no sólo en la evolución de la EF, a la que probablemente dedicó menos esfuerzos de los que ahora se pretende destacar, sino en los ámbitos de la alfabetización, formación y acercamiento cultural, especialmente a las zonas rurales, recuperación y conservación del folclore, profesionalización de los sectores femeninos más desprotegidos, tiempo y aire libre de las jóvenes, acercamiento popular a la música clásica y gregoriana, sin olvidar sus principios básicos de adoc-trinamiento que, si bien en los primeros años eran firmes, con el transcurrir del tiempo se suavizaron posponiéndose a otras tareas fundamentales.

En el desarrollo global de la investigación realizada sobre la SF y la EF, destacan tres aspectos que por su interés merecen ser resaltados: la Politización de la EF; la Formación del profesorado, y los Contenidos de la EFF.

- La politización se produce desde el momento que la EF va a depender de los organismos del Movimiento y no del Ministerio de Educación, como el resto de las materias, comenzando por la Ley de 28 de diciembre de 1939, que encomienda a la SF la formación de la mujer española, avalada por toda la legislación posterior. La vinculación de sus profesoras al Movimiento, que se formarán en Centros distintos a los establecidos en todo el país para las otras materias, creados y dirigidos por la SF y el FJ, sin carácter universitario, y con una selección previa realizada, en el caso de las mujeres, por la SF, mediante un entrevista personal a la interesada y la elaboración de un cuestionario, y un nombramiento posterior a cargo del MEN pero a propuesta de la SF y el FJ. Su inclusión en las enseñanzas denominadas del “movimiento”, impartidas a través de la Escuela Hogar, ubicada en los Centros de Enseñanza públicos y en la sede de la SF para los privados, apareciendo en un Acta especialmente diseña-

*Demostración Gimnástica en Jaén, con participación de 1.500 alumnas (1969). A.H.P.J., Leg. n.º 9.735.*



- da para ellas. La inclusión de los símbolos de la falange en el vestuario deportivo. La docencia por profesores o profesoras, según fuera dirigida a niños o niñas, hasta bien entrados los años setenta y la distinción de sexos a la hora de elaborar contenidos y desarrollarlos según las normas de moral establecidas por el partido. Y las exhibiciones gimnásticas, repetidas hasta la saciedad, elemento propagandístico, como cualquier evento deportivo del que intenta beneficiarse cualquier gobierno, nos permiten afirmar que existió una gran politización alrededor de la EF.
- Respecto a la formación de las profesoras de EF, quisiera resaltar la enorme dificultad que supuso conseguir la documentación que permitiera realizar un estudio serio sobre este apartado, puesto de la SF llegó a emitir diecinueve tipos de titulaciones que permitían impartir EF. Esta disparidad y variedad y, en ocasiones, la escasa preparación específica y casi nula cultural, con que accedían a los puestos de trabajo, sobre todo en los primeros años de introducción de la EF en los centros docentes, fue otra de las causas del desprestigio del que ha gozado la asignatura durante muchos años, integrando el cupo de las denominadas “marías”. Así como los problemas que las múltiples titulaciones ocasionaron en el momento de las convalidaciones del profesorado en el INEF.
  - Por último, destacar de los contenidos de la EFF, su diferencia sustancial con la masculina en todos los aspectos, así, en



los primeros años, cuando hasta 1945 la SF y el FJ, funcionaban al unísono, se editó la *Cartilla Gimnástica Infantil*, en la que el tratamiento del juego era diferente según fuera dirigido a niños o niñas, presentando para los primeros un marcado carácter belicista, con castigos tan elocuentes como la simulación de fusilamientos a los perdedores, mientras que los juegos dirigidos a niñas, tienen como objetivo prepararlas para desempeñar “funciones propias de su sexo”, es decir para ser amas de casa, sin embargo, estos planteamientos no se repiten en los libros que posteriormente editará la SF. Con respecto a los deportes, casi desaparecidos de los Planes de Estudios femeninos en todos los niveles, se practican como actividad extraescolar en campeonatos organizados por la SF, siendo cinco los recomendados: Natación, Esquí, Hockey, Baloncesto, y Balonmano, a los que se añadiría posteriormente el Voleibol (en 1952), excluyendo deliberadamente el atletismo hasta 1961. Esos deportes formaban parte de los contenidos, según las bases que la SF estableció en 1952, completándose con gimnasia educativa y rítmica, cuentos gimnásticos, danza clásica y popular, juegos (dirigidos y libres), paseos y excursiones.

Estas ideas generales reflejan que, efectivamente, se determina el desarrollo y afianzamiento de la EFF con la influencia decisiva de la SF, pudiendo afirmar que, de las instituciones del régimen, fue la SF la que mayor y mejor trabajo realizó por la sociedad española en general y la mujer en particular, aunque su carácter de “monopolio” impide un juicio objetivo sobre su actuación.

Para terminar, quisiera incidir en un aspecto, cuanto menos significativo y que se ha apuntado en líneas precedentes, las múltiples contradicciones en que la SF incurrió durante toda su actuación e intervención educativa que durará hasta su extinción, una de ellas, la exclusión del atletismo de sus programas deportivos, mientras mantenía en sus Escuelas carreras y saltos. Con respecto a otro de los deportes que también fomentaron, la Natación, su insistencia reiterada en su aprendizaje y competiciones, frente a la escasez de piscinas y las férreas normas de moral que exigían trajes

de baño con falda y uso pertinaz del alboroz. Sobre sus competiciones, prohibiendo expresamente hacerse propaganda y, sin embargo, realizando múltiples exhibiciones de gimnasia para atraer a los jóvenes. Su llegada a los pueblos que suponía al principio un escándalo por la participación que daban a la mujer en todas sus actividades, y sobre todo por las faldas cortas o pololos que se ponían para hacer gimnasia. Sobre la Religión, aceptan las normas de moral pero en ocasiones, sobre todo con respecto al vestuario, intentan saltárselas. Además, a pesar de la persecución de que fueron objeto las distintas lenguas del país, la SF en sus cancioneros, presenta canciones en catalán, euskera y gallego, las alumnas las aprendían en esas lenguas. Sobre la gimnasia moderna, que promocionan pero que al mismo tiempo detractan. O sobre el mantenimiento del estado de soltería, hasta bien entrada la década de los cincuenta.

En definitiva, en el desarrollo de este trabajo, hemos podido comprobar con respecto a la EFF, que, han primado los principios de higiene y salud desde que Mercurialis y Méndez escribieran sus tratados en el siglo XVI, añadiéndosele con la aparición de las grandes Escuelas conceptos de utilidad, recreación, poderío físico, militarización y estética corporal, siempre con connotaciones especiales para la mujer. Asimismo, toda la documentación revisada confirma que la EFF es inseparable de la SF, durante el período franquista y, aunque existieron otras instituciones que participaron en la actividad física femenina (Educación y Descanso, órdenes religiosas, SEU), o bien dependían de la SF, o no tuvieron ninguna trascendencia. De la misma manera, a pesar de tener encomendada la SF la formación integral de la mujer y su EF, las Enseñanzas del Hogar y de la Formación del Espíritu Nacional, siempre se antepusieron en el ámbito docente a la enseñanza de aquella. La EF presenta también unas características especiales con respecto a otras materias (instalaciones, equipamientos, horarios, profesorado), observándose que sus contenidos se desarrollaron principalmente en los colegios privados religiosos favorecidos en instalaciones escolares y deportivas, así como en dotación de profesorado específico, frente a los públicos que carecían de ambas cosas.

## Bibliografía

- Agullo Díaz, M. C.: “Mujeres para Dios, la Patria y el Hogar, la educación de la mujer en los años 40”, *Actas del Congreso Mujer y Educación en España, 1868-1975*, 1990, pp. 17-26.
- Alted Vigil, A.: “Las mujeres en la sociedad española de los años cuarenta”, *Las mujeres y la guerra civil española, Ministerio de Asuntos Sociales-Instituto de la Mujer*, Madrid, 1991, pp. 297-299.
- Amar y Borbón, J.: *Discurso sobre la Educación Física y Moral de las Mujeres*, Madrid: Catedra, 1994.
- Barrachina, M. A.: “Ideal de la mujer falangista. Ideal falangista de la mujer”, *Las mujeres y la guerra civil española*, Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales-Instituto de la Mujer, 1991, pp. 211-216.
- Calatayud Soler, R.; Fernández Soria, J. M.; Lázaro Lorente, L. M.; López Martín, R.; López Torrijo, M.; Palacios Lis, I. y Ruiz Rodrigo, C.: *Cuestiones histórico-educativas. España. Siglos XVIII-XX*, Valencia: Universitat de València, 1991.
- Cañas, G.: “Avanzar a golpes”, *El País*, suplemento extraordinario, n.º 1.023, Madrid, 5 de mayo de 1996.
- Fernández García, E.: *Actividad Física y Género: Representaciones diferenciadas en el futuro profesorado de Educación Primaria*, tesis doctoral inédita, Departamento de Didáctica, Organización Escolar y Didácticas Especiales, Madrid: UNED, 1995.
- García Ferrando, M.: *Hábitos deportivos de los españoles*, Madrid: Instituto de Ciencias de la Educación Física y el Deporte (ICEF y D)-CSD, 1986.
- Payne, S. G.: *Falange. Historia del Fascismo Español*, Madrid: Sarpe, 1985.
- Primo de Rivera, P.: *Recuerdos de una vida*, Madrid: Dyrsa, 1983.
- Sáez Marín, J.: *El Frente de Juventudes. Política de Juventud en la España de la posguerra (1937-1960)*, Madrid: Siglo XXI de España Editores, S.A., 1988.
- Sierra y Gil de la Cuesta, C.: Conferencia “El Deporte ocasión de promoción de la mujer en la sociedad”, 1965.
- Suárez Fernández, L.: *Crónica de la Sección Femenina y su tiempo*, Madrid: Asociación Nueva Andadura, 1993.
- Zagalaz Sánchez, M. L.: *La Educación Física Femenina (1940-1970). Análisis y Estudio en la Ciudad de Jaén. Anexos, I y II*, tesis doctoral publicada en microfichas, Jaén: Universidad de Jaén, 1996.





**Paraules clau**

educació física femenina, secció femenina, esport, història i educació

# L'educació física femenina durant el franquisme. La secció femenina

**M. Luisa Zagalaz Sánchez**

Llicenciada en Educació Física. Doctora en Psicopedagogia. Catedràtica d'Escola Universitària. Universitat de Jaén

## Abstract

*In this work we have tried to collect together the historical evolution of women's physical education, especially during Franco's dictatorship, in which the female section took charge of women's education, as established by law. It is for this reason that the article is distributed in different parts, taking into account the introduction of legal aspects and previous contributions that notable women and institutions in different fields have made. A second part, studies and analysis of the female section, from 1934 to 1977, its contributions to women's education in general, reclaiming the opinions of different authors on this subject and specially their physical education, in the following divisions (beginnings, teacher's training courses, sport and physical education...) concluding with the most outstanding aspects of research (the political side of PE during these times, the special characteristics of the teacher's training and the specific contents of women's physical education) and also we emphasise the contradictions in the performance of the female section throughout its existence.*

## Key words

*women's physical education; female section, sport, history and education*

## Resum

En aquest treball hem tractat de recollir l'evolució històrica de l'educació física femenina, especialment durant l'etapa de la dictadura franquista, on la Secció Femenina es va ocupar de l'educació de la dona, segons establia la llei. És per aquesta raó que l'article es distribueix en diferents apartats; la introducció s'ocupa dels aspectes legals i de les aportacions anteriors que van fer a la matèria destacades dones i institucions des de diferents àmbits. Un segon apartat estudia i analitza la Secció Femenina, des del 1934 al 1977, les seves aportacions a l'educació de la dona en general, tot rescatant les opinions de diferents autors sobre el tema, i les aportacions a l'educació física, en particular, en els apartats següents (inici, cursos de formació de professores, esport i educació física...), i es conclou amb els aspectes més destacats de la investigació (la politització de l'educació física durant aquesta època, les característiques especials de la formació del professorat i els continguts específics de l'educació física femenina); també es ressalten les contradiccions en l'actuació de la Secció Femenina al llarg de tota la seva existència.

## Introducció

Aquest article neix del coneixement de nombroses dades disseminades sobre

l'Educació Física (EF), agreujat en el cas femení, per la diversitat de centres de formació i la varietat de titulacions que es van emetre durant l'etapa de la dictadura franquista. De la discriminació a què es va veure sotmesa l'assignatura per part del professorat d'altres matèries, dels equips directius, pares, mares i alumnat. I, finalment, del desconeixement objectiu sobre la matèria, que demanava un estudi a fons i la possibilitat d'aportar a la història educativa, una parcel·la important que ha marcat diverses generacions. Des d'aquesta perspectiva personal i laboral, tractaré de ressaltar, en aquestes línies, una lògica preocupació, que es pot resumir en un intent de conèixer el passat, per entendre el present, i projectar un futur responsable en l'àmbit de l'EF Escolar.

Per aquests motius, encara que existeixen altres treballs sobre història de l'EF, la dificultat d'accedir-hi i la indiscutible difusió de la revista Apunts, demana, segons el meu parer, la inclusió d'aquest article, que permetrà als lectors conèixer les bases històriques de l'EF actual, sobretot en l'àmbit femení.

L'evolució de l'EF, passa per diverses etapes, des de la prehistòria fins a l'actualitat, en les quals es relaciona amb l'educació, la supervivència, la preparació bèl·lica, el culte al cos, la salut, etc., tot recollint diferents aspectes del movi-

ment, on sempre podem ressaltar l'escassa incidència que tindrà per a l'educació femenina, fins i tot ben entrat el segle XX, malgrat les aportacions d'algunes pensadores, escriptores i pedagogues il·lustres, entre les quals destaquen Emília Pardo Bazán, Cecília Böhl de Faber, Cecília Grassi o Concepció Arenal o, d'altra banda, la Institució Lliure d'Ensenyament, que malgrat els seus seriosos intents, no va poder aconseguir-ne la pràctica i la introducció en els sistemes educatius del segle XIX i primers anys del XX. De tal manera que, gairebé fins als nostres dies, malgrat les propostes per igualar la pràctica docent de la dona amb la del baró, el concepte d'Educació Física Femenina (EFF) i els objectius que perseguia podríem reduir-los a dos: *aconseguir l'estètica corporal i desenvolupar una constitució física forta que li permetés d'engendrar i criar fills sans i robusts*, tots dos encobreixen el benefici de la societat en general i no el de la dona en particular.

Ja al segle XX, els diferents plans d'estudi dels diferents nivells educatius, intenten d'adaptar-se a les demandes de la societat, sempre supeditades als avatars polítics. Malgrat això i excepte el parèntesi de la II República, en què l'educació presenta les característiques de gratuïtat, laïcisme i coeducació, que la faran diferent d'èpoques anteriors i posteriors, amb l'inici de la guerra civil i la instauració de la dictadura, continua la separació de sexes, la discriminació de la dona i l'abandonament de l'EF, que no rebrà el tractament que li correspon fins a final del segle XX. Malgrat tot, algunes dones, principalment catalanes, aconseguen grans èxits esportius, malgrat l'oposició a la seva participació en aquests esdeveniments per part del Comitè Olímpic Internacional, especialment del seu President, el Baró Pierre de Coubertin, per a qui el paper de les dones era el de coronar el vencedor i la presència de la qual als estadis era antiestètica, poc interessant i incorrecta.

### La Secció Femenina (1934 - 1977)

La influència que la Secció Femenina (SF) va tenir en l'evolució i el desenvolupament de l'educació de la dona espanyola, en general i de l'EFF en particular, és evident i es

*Exhibició gimnàstica organitzada per la S.F. de Jaén en el camp de futbol de "La Victoria" (1944). Cedides per Mercedes Collada Zabala.*



troba avalada per la legislació de l'època (Zagalaz, ML., 1996, pàg. 75ss), així, a l'hora d'elaborar els plans d'estudi per a la formació de les professores, segons L. Suárez (1993, pàg. 155): *"no es va plantejar cap dubte sobre si la formació esmentada havia d'incloure o no l'esport"*, de manera que no és possible estudiar l'EFF sense conèixer l'organisme del qual va dependre durant trenta-vuit anys.

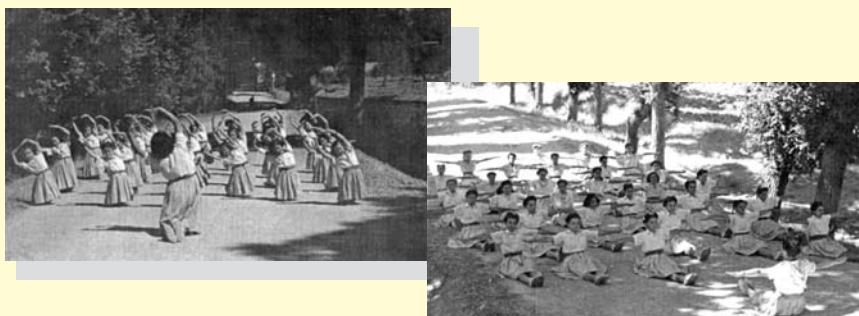
El 29 d'octubre de 1933, al Teatre de la Comèdia de Madrid, es va celebrar un acte, que es pretenia d'afirmació nacional, en què va intervenir com a orador José Antonio Primo de Rivera. Entre els assistents figuraven les seves germanes, Pilar i Carmen, les seves cosines Inés i Dolores i la seva amiga Luisa Ma. Arambúru. Com a conseqüència, el 2 de novembre es va fundar la Falange Espanyola. Les cinc dones van pretendre d'afiliar-s'hi sense aconseguir-ho, perquè, segons P. Primo de Rivera (1983, pàg. 60): *"... se les va rebutjar: sent dones i encara molt joves, no semblava que tinguessin cabuda en el Moviment antipartit..."*. Se'ls va recomanar que s'inscrivissin en el Sindicat Universitari Espanyol (SEU), organisme en formació i que, posteriorment, ocuparia

un paper destacat en matèria d'EF i esports universitaris. Allà van entrar en contacte amb Justina Rodríguez de Viguri i Mercedes Formica, i van ser totes plegades, amb Pilar al capdavant, les artífexs de la creació de la SF, *"creada per amics de la família Primo de Rivera i dirigida, des del seu naixement, per la germana més petita de José Antonio, Pilar"*, S.G. Payne, (1985, pàg. 204).

Dins del SEU, el juny de 1934, es crea una Secció de Dones, amb l'objectiu de realitzar tasques de propaganda sobre la doctrina de José Antonio, amb menys risc que els barons i, per atendre els falangistes empresonats i les seves famílies.

El desembre de 1934 s'estableix l'estatut d'organització de la SF, mitjançant una circular signada per José Antonio, vigent fins a l'abril de 1937, en què reconeix la SF dintre de Falange Espanyola i de les JONS. Amb posterioritat, s'hi crearan diferents seccions anomenades regidories, dedicades a diferents camps educatius, formatius i d'adoctrinament, especialment adreçats a les joventuts i a les zones rurals, mitjançant les càtedres ambulants, en les quals van desenvolupar una de les seves millors activitats; destaca la introducció de l'EF

Taula de Gimnàstica a l'Alberg de Juventuts de la SF "Nuestra Sra. del Rossell" a la Yedra (Baeza), 1949. A.H.P.J., Leg. núm. 9.478.



per a nenes i per a noies més grans. En crear-se les regidories, la SF prepara el projecte del Departament Central d'EF (M. L. Zagalaz, 1996, Annex II, Doc. Núm. 7) amb data 24 de novembre de 1939, on al·ludeix per primera vegada a la carrera de Professora d'EF: "L'EF de la dona ha d'estar completament en les nostres mans. Volem ser l'organisme oficial i crear una Escola Nacional d'EFF model en el seu gènere, de la qual surti un professorat qualificat oficialment amb un títol que li serveixi per al seu futur esdevenidor. En una paraula, hem de crear la carrera de Professora d'EF".

La SF, va prendre com a símbols els mateixos que els altres falangistes, el jou i les fletxes, que figuraran al vestuari esportiu de totes les joves, però a més a més, va convertir Isabel la Catòlica i Santa Teresa de Jesús, en arquetips, models, símbols i bandera.

Amb el final de la guerra a prop, ja el 1939 la SF celebra el seu III Consell Nacional a Zamora i Lleó, al qual Pilar pretén de donar un alt to intel·lectual en invitar Jesús Suevos, Eugeni D'Ors, el marquès de Lozoya, fra Justo Pérez d'Urbel, Eugenio Montes, Dionisio Ridruejo i Julián Pemartín, entre d'altres. Al mateix temps, encarrega a Fernández Cuesta la recerca de set assessors, els quals, des de la seva acceptació, es mantindrien sempre en contacte amb l'organització; en el tema que ens ocupa destaca Luis Agosti, que actuarà com a assessor d'EF en les dècades següents. Recordem que, ja el 1938, en un hospital de Santander, Elisa de Lara va conèixer un mutilat de guerra que havia perdut una

cama i no podia moure un dels braços a causa de la fractura de radi que patia, era Luis Agosti, metge i campió nacional de llançament de javelina; no tornaria a llançar la javelina, però la seva influència en l'EF i l'esport femenins seria decisiva. Agosti va explicar a Pilar Primo de Rivera i a les seves col·laboradores que: "l'esport, en els seus termes més amplis constitueix una forma d'expressió i per això cada època i, encara més, cada poble el fa de manera diferent; per tant, cada sexe ha de practicar-lo de forma diferent", des d'aquesta exposició, diu L. Suárez (1993, pàg. 156): "elles van acceptar aquest plantejament, perquè coincidí en tot amb la seva manera de pensar: no es tractava que les dones fessin esport a l'estil masculí, sinó en correspondència amb la seva pròpia forma d'expressió".

Dels plantejaments joseantonians en contra del liberalisme, l'individualisme econòmic, les urnes per a la batalla política i de la recerca de la revolució -sempre que aquesta no fos marxista (per tant, en contra del capitalisme i del socialisme)-, sorgeix la primera i fonamental tasca per al Moviment que començava a néixer, "formar els joves", premissa que la SF faria seva convertint-la en la seva principal missió.

Així, segons S. G. Payne, (1985, pàg. 204-205): "a final de 1939 la SF va ser reorganitzada, i va ser dotada d'una estructura permanent similar a la del partit..., i hom li va assignar l'organització de funcions diverses com l'EF, la formació de les joves treballadores o serveis de sanitat, tot prestant una atenció especial a les activitats culturals, especialment a les zones ru-

als -càtedres ambulants-"... "Encara que la seva tasca fos poc espectacular i desproporcionada amb relació a les immenses necessitats d'Espanya en aquesta matèria, pot afirmar-se que l'acció de la SF va resultar molt més beneficiosa per al país que tota l'actuació de la resta del partit. La SF té en el seu haver un seguit de modestes realitzacions de les quals algunes noies humils, sobretot als pobles, podien sentir-se orgullosos, i això contribuïa, en certa manera, a reforçar la solidaritat d'aquell sector amb el règim del Caudillo. La SF oferia l'únic exemple concret d'un esforç per realitzar la justícia social en un règim la propaganda del qual no cessava de repetir el lema: 'per la pàtria, el pa i la justícia'".

L. Suárez (1993, 19), defineix l'actuació de la SF com "la forma en què va pretendre de portar a la realitat social una doctrina sobre la dignificació de la dona -però no solament de la dona com a ésser humà igual en drets al baró, sinó com a portadora de valors específicament femenins- en tota la vida moderna". A. Alted Vigil (1991, pàg. 297-299), divideix aquesta actuació en dues grans etapes: "la primera, fins a final dels anys cinquanta, amb activitats adreçades a l'adoctrinament ideològic i de protecció familiar; la segona, des d'aquestes dates fins a la seva dissolució, el 1977, orientada cap a l'àmbit laboral, i en la qual es van produir algunes reformes legals que permetrien a la dona accedir a alguns llocs de la vida pública"... "La SF va néixer dins el règim i la seva evolució va ser semblant a la d'aquest. No va poder fer més del que va fer. No eren viables actituds crítiques directes, perquè haurien estat suprimides tot ras. La SF va constituir dins els anys quaranta, l'única via de sortida, per a dones inquietes, actives, 'trecadores' i independents. A canvi, havien de renunciar al matrimoni i a la possibilitat de tenir una família. La solteria era una cosa que se'ls imposava i que alhora es van imposar. Monges laiques, en resum, encarregades d'encarrilar les dones en el rol d'esposes i mares, dintre d'un món masculí i repressiu que, en certa manera, elles van contribuir a forjar i legitimar". Per a M.A. Barrachina (1991, pàg. 211-215): "La SF proposa una imatge de la dona més activa i eficaç que d'altres organitzacions femenines confessionals... el seu mètode és senzill i consisteix a sostreure provisionalment la dona



de la jerarquia familiar per sotmetre-la a la jerarquia d'una organització...". També M. C. Agullo Díaz (1990, pàg. 17), sosté que la teoria de la SF per a la formació de la dona era molt senzilla i es basava en unes poques notes fonamentals reflectides en el quadre 1. Des de la investigació realitzada per a l'elaboració d'aquesta anàlisi no es posa en dubte el treball desenvolupat per la SF en pro de la dignificació femenina, tanmateix, és evident que l'interès per destacar els valors "específicament femenins" les va portar, a vegades, a plantejaments contradictoris, com ara l'obligatorietat d'abandonar el treball en el moment de contreure matrimoni, avalada per l'explicació que es va donar al canvi de moltes Delegades Provincials del II al III Consell Nacional: "el rigor amb què es mantenia el criteri que les dones casades havien d'abandonar els seus llocs de comandament" L. Suárez (1993, pàg. 95). O, quan el 1940, amb motiu d'assignar una secretària a cada Delegada Provincial, s'envia una Circular a les delegacions, en què s'insisteix a dir que "les afiliades que contreuen matrimoni, i deixaven, doncs, de considerar-se 'actives', continuaven sent falangistes i caldria comptar amb elles per a celebracions especials, com ara el 15 d'octubre" (dia de Santa Teresa, patrona de la SF). També a la llei de creació del Front de Joventuts (FJ), de 6 de desembre de 1940, es diu que per ingressar-hi les dones havien d'acreditar l'estat de solteria o viduïtat. Alguns anys després, al VII Consell Nacional de la SF (1943), Pilar tornaria sobre el tema, recordant que els comandaments haurien de recaure sobre solteres menors de trenta anys. Per tant, encara que no va existir prohibició legal de continuar en el servei actiu després de contreure matrimoni, un acord tàcit obligava a anar-se'n a aquelles que es casaven, en contraposició amb la defensa de la dona que deien pretendre.

## Inicis de l'educació física femenina

Després d'establir les característiques de la SF com a organització de caràcter polític i els objectius més destacats que van intentar desenvolupar pel que fa a la formació de la dona, ens centrarem, en aquest apartat, en tot el que té relació amb l'EFF que succeeix a l'època objecte de la nostra anàlisi.

Quadre 1.

	HOME	DONA
MISSIÓ	Dirigir	Ajudar, col·laborar
ÀMBIT D'ACTUACIÓ	Extern: treball en oficines, món polític...	Interior: llar
VALORS CARACTERÍSTICS	Disciplina: ordenar i obeir. Virilitat. Competitivitat. Conquerir. Activitat.	Submissió. Femenitat: dolçor, suavitat, puresa de pensaments, de costums. Abnegació. Sense iniciatives pròpies. Passivitat. Sentit de la bellesa.
FINALITAT NATURAL	Treball.	Maternitat.
HEROISME	Morir per la Pàtria. Realitzar fets extraordinaris.	Viure heroicament: constant abnegació de cada dia, fer bé tot el que hagin de fer
SERVEI A LA PÀTRIA	Aportant idees, valor, conquestes, portant la direcció de la política.	Preparant-se per formar la família on es formin les noves generacions

En començar els anys quaranta, la concepció progressista i moderna, basada en la plenitud del cos, que havia començat a desenvolupar-se en la dècada anterior, s'interromp bruscament i retorna a una sublimació dels valors espirituals i religiosos i a un ascetisme corporal (M. García Ferrando, 1986, pàg. 171). Per a E. Fernández García (1995, pàg. 66): "a Espanya, des dels anys quaranta i respecte de l'activitat física femenina, es pateix una involució i es reforcen valors que començaven a perdre vigència, i s'obre un llarg període en el qual el model que es va imposar estava fonamentat primerament en una visió cristiana, no solament del cos sinó també de la dona i la família, i segonament en un control ideològic i una utilització política de l'esport com a mitjà d'exaltació nacional". En l'àmbit administratiu, de 1938 a 1940 es produeix la creació de la regidoria Central d'EF. A partir d'aquest fet, se celebraran cursos per explicar a les Delegades Provincials l'estructura, funcionament i tasques a realitzar d'aquesta regidoria, que tindrà com a lema, segons consta a l'Arxiu de l'"Associación Nueva Andadura" (ANA): "deixaré la meua Pàtria més gran i millor que la vaig trobar". L'EF, des d'aquí –segons Ma. Pilar Ozores Guinea, que fou Cap de l'Escola Nacional d'EFF "Julio Ruiz d'Alda"– quedava tipificada en dues grans idees: contribuir a la formació integral de la dona i estendre els seus beneficis per tot

el territori nacional. Per fer-ho, va caldre lluitar contra la mentalitat col·lectiva preexistent basada en imatges endarrerides, conceptes erronis, idees exclusivament teòriques i una actitud de la dona, conseqüència de tot això, que defensava la quietud, mantenia l'aïllament i hipertrofiava la possibilitat de risc, i també contra la posició atàvica de l'home, que no veia amb bons ulls aquesta nova activitat de la dona. Molt més tard es redactarien i aprovarien els Estatuts de l'EFF (17 de novembre de 1954).

Des del 1944, a cada Institut de Batxillerat femení, d'acord amb allò que disposa el Ministeri d'Educació Nacional (MEN), es crea una Escola Llar conformada per les tres matèries que impartien les professores de la SF: Llar, Formació Política i EF, integrada per una Directora que, ajudada per una Secretària, coordinava, organitzava, dirigia i signava totes les actes. Les professores rebien un nomenament ministerial, a proposta de la SF, i estaven catalogades com a professorat especial, en tres categories: titular, auxiliar i interí gratuït (M.L. Zagalaz, 1996, Annex II, Docs. núms. 10, 11, 12 i 13). Les retribucions a càrrec del MEN, van ser sensiblement inferiors a les de la resta dels seus companys, fins a la Llei de retribucions del professorat de 19 de febrer de 1971, que va aconseguir de mitigar aquesta desigualtat, encara que l'equiparació definitiva no es produiria fins



*Esports femenins a la SF de Jaén (1950). A.H.P.J., Leg. núm. 9.479.*



a la dècada dels vuitanta. Des del 1944, teòricament, la SF també es faria càrrec d'impartir aquestes tres disciplines en Escoles Normals de Magisteri, Escoles de Comerç i de Formació Professional, encara que, a la pràctica, la introducció d'aquestes matèries es va produir alguns anys després.

### Primers cursos i escoles de formació de les professores d'educació física

El 1938 va començar a Santander el primer curset d'EF, i també diferents campanyes organitzats per Carmen Werner que, cediria, més tard, uns terrenys de la seva propietat situats a Mijas-Costa, per a l'establiment d'un Alberg de Joventuts de la SF (M. L. Zagalaz, 1996, Annex I, fotografia núm 1).

La primera Escola de Comandaments es va obrir a Màlaga el 1938, sota la direcció de Justina Rodríguez de Viguri, seguida per la del Castillo de la Mota, inaugurada el 29 de maig de 1942 amb un acte al qual va assistir el Cap de l'Estat i on es va realitzar la primera exhibició gimnàstica, de les múltiples que esquitxarien el panorama esportiu dels anys següents, organitzada per Luis Agosti, (M.L. Zagalaz, 1996, Annex I, fotografia núm 2).

El pas següent, en la línia de formació juvenil i professional establerta, va ser la creació de quatre menes d'Escoles: a) Llar i Música; b) Orientació Rural; c) Nocturnes o de Formació; i d) Educació Física, en les quals, segons la pròpia SF, s'ensenyarà Gimnàstica, Gimnàstica Rítmica, Dansa i Esports, perquè aquesta és una preocupació de l'organització des dels seus comen-

çaments, en paraules de L. Suárez (1993, pàg. 110), la SF, "... estudia un sistema coordinat i metodològic que portarà a la creació d'una EF dirigida de manera específica cap a la dona"... "Es busca la pràctica d'un exercici físic i esportiu ben dirigit, que aconsegueixi no solament l'enfortiment i desenvolupament corporal, sinó l'enriquiment espiritual de la persona mitjançant l'aplicació de mètodes pedagògics adequats". Així, al discurs que pronuncia P. Primo de Rivera, (1939), al Primer Campionat Nacional d'Esports del SEU (V que celebrava la SF), subratlla els tres objectius que s'esperaven aconseguir amb l'esport: "perfecció del cos, necessària per a l'equilibri de la persona; salut de l'ànima, que necessitava paral·lelament d'aquest equilibri com a part de la formació religiosa; esperit de competitivitat que ensenya les dones a participar en totes les tasques".

A la Ciutat Lineal de Madrid, funcionava des de 1940 una Escola d'Instructores d'EF, futura Escola Nacional d'EFF, on, prèvia realització d'un curt curset, s'emetia un títol que habilitava les alumnes com a professores.

El 14 d'octubre de 1942, es va crear a la Quinta del Pardo (antic pavelló de caça del Patrimoni Reial), la primera Escola d'Instructores que va prendre el nom d'"Acadèmia Nacional Isabel la Catòlica". Va néixer amb la idea d'originar un sistema de formació per a noies, diferent al que el FJ proposava que, per a la SF, feia poca distinció entre nois i noies. El juliol de 1943, la primera promoció d'Instructores de Joventuts de l'Acadèmia esmentada, va acabar els seus estudis i, com sigui que l'Escola es quedava petita, la SF va aconseguir que la

"Resinera Española" li cedís el Castell-Palau de les Navas del Marquès (Àvila), conegut com a Castillo de Magalia, on es traslladaria l'Escola d'Instructores de Joventuts.

No sense dificultats, tanmateix, s'anava avançant en la formació de les joves, encara que per a P. Primo de Rivera (1983, pàg. 223): "Espanya vivia encara uns criteris timorats, i excessivament pacífics que no feien gaire fàcil la nostra tasca... És difícil fer-se una idea de l'escàndol que provocava en algunes persones l'aparició d'aquella joventut amb faldilles curtes... competint als estadis esportius. Les dirigents havien de buscar l'equilibri, d'avançar sense comprometre res essencial i fer-ho amb prudència, per evitar les crítiques injustes".

### Esport, educació física femenina i d'altres activitats de la SF

En el seu intent per definir l'EF i l'Esport, P. Primo de Rivera, en el discurs d'inauguració del IV Consell Nacional, amb el desig d'emetre el concepte d'educació femenina que precedís la tasca de l'organització que presidia, diu: "salvar la vida dels fills per l'educació de les mares". S'observa la influència del concepte històricament assignat a l'EF, recollit per J. Amar i Borbón (1753-1803), en el seu *Discurs sobre l'Educació Física i Moral de les Dones* (1790), on reflecteix molt bé el pensament pedagògic de la seva època, que presta atenció a la salut i als avenços mèdics i enfoca el bon estat físic de la dona cap a funcions exclusivament femenines, com ara parir fills forts.

D'aquest Consell va sortir també la idea de no fundar clubs esportius independents i, així, activitats i competicions dependran directament de l'organització. D'altra banda, el 1940, es crea la Junta d'Assessors d'Educació i Cultura Física, com a conseqüència de la tasca que en aquest sentit havia començat la SF durant la guerra i que des d'ara pensava reforçar àmpliament. Així mateix, i encara que ja d'ençà del 1938 s'anava celebrant un esbós de Campionats Nacionals de Natació, a partir del 1939 s'inclouen Hoquei sobre herba, Tennis i Bàsquet, el 1940, Gimnàstica, Esquí, Bàsquet i Natació, i el 1942, Handbol. El



problema que es plantejava amb la Natació era el del vestuari, o més ben dit, de la manca de vestuari (M. L. Zagalaz, 1996, Annex II, Doc. núm 17), en un moment en què l'Estat "...*havia fet seves les normes de moralitat recomanades per l'Església, i a platges i piscines exigien banyadors amb faldilla i ús pertinaç del barnús*" (L. Suárez, 1993, pàg. 125). La solució que es va arbitrar va ser la de no convertir els campionats de natació en un espectacle i disposar que les seves afiliades utilitzessin les piscines quan hi hagués poca afluència de públic. No obstant això, davant el problema de moral que es plantejava amb la pràctica d'alguns esports i les friccions que es produïen amb l'Església, Maria de Miranda, encarregada d'organitzar l'EF, en un acte de diplomàcia suprem, va redactar dos memoràndums, el 1941 i el 1942, respectivament, "*Sobre la necessitat de l'EF*" i "*Franco i l'esport femení*", en què explica que la pràctica esportiva és congruent amb l'esperit cristià, perquè en fer més recta la voluntat i més ferma la disciplina, contribueix a consolidar la personalitat.

El 1940, Luis Agosti viatjà a Suècia per conèixer els mètodes d'ensenyament en matèria d'EF, i va escriure, com a conseqüència, un mètode informador per a l'escola sobre la importància de les competicions i l'ús dels balls populars extrets del "*nostre patrimoni popular*"; indiscutiblement, la SF havia d'estar d'acord amb ell. Es va elaborar un programa que, a Espanya, i a començament de la dècada dels quaranta, semblava desproporcionat; consistia a establir tres parts en l'EF: Gimnàstica neo-sueca, Ritme i Dansa. En aquesta situació el programa era bo, el problema va ser que no es va posar en pràctica directa i diària amb les alumnes, ben al contrari l'ensenyament primari va estar mancat d'EF fins als anys vuitanta, i en els ensenyaments mitjans es practicaven les "*famoses taules sueques*" incansablement. Tanmateix, el 1942, en la celebració del Primer Congrés Nacional d'EF, es comprova el considerable creixement del nombre de dones esportistes.

En el IX Consell Nacional, celebrat en 1945 a Bilbao i Sant Sebastià, s'aporten noves dades sobre els efectes positius que l'actuació de la SF havia aconseguit en la societat espanyola; hi destaca la introduc-

ció d'EF i Esport com a part imprescindible de la formació integral de la dona, malgrat tot, i aquesta és una altra de les seves grans contradiccions, quan alguna esportista destacava, l'alarma creixia, fins al punt de comunicar P. Primo de Rivera al Sotssecretari de Seccions del Moviment, que la Falange no tenia com a objectiu aconseguir esportistes d'elit, sinó arribar a totes les dones espanyoles. Ens sembla que una cosa porta a l'altra i la seva consecució hauria estat un objectiu important per a qualsevol jove, ni que fos en aquella època o sobretot en aquella època. Malgrat tot, aquesta política es mantindrà al llarg del temps, i concretament el 1953, en les normes enviades a les Delegacions Provincials, per Circular de 19 d'agost, s'insisteix en el fet que "*l'objectiu principal serà sempre, no la creació de professionals de l'esport, sinó una tasca de convivència social (salut, disciplina, coordinació) i formativa (emulació, companyonia i solidaritat), mitjançant l'esport, aprofitant les hores de lleure, però sense pertorbar el treball o l'estudi*".

En aquest mateix Consell, es va acordar demanar un augment del pressupost (l'assignat per a 1945 ascendia a 11.000.000 de pessetes, dels quals, la quantitat més alta era destinada a l'apartat: esports, "Coros y Danzas", amb un total de 2.323.559 pessetes), i se sol·licitava, a més a més, que els ensenyaments de Llar, EF, i Doctrina del

Moviment que s'impartien als Instituts de Segon Ensenyament, tinguessin cabuda a les Escoles Normals del Magisteri. Des de l'aprovació del nou Pla d'Estudis a les Escoles esmentades (14 d'octubre de 1946), l'EF es va convertir en una disciplina obligatòria, la SF seleccionarà les professores (s'acorda que les candidates haurien d'acreditar, prèviament, ser Instructores i presentar un certificat de participació en competicions de Gimnàstica Educativa amb més de trenta alumnes, seguir un curs organitzat per la SF i realitzar un examen teòric i davant un tribunal), i prepararà els programes, que s'aprovaran tres anys després, i es ratificaran en el Consell Nacional de Tarragona de 1950.

El 1946, la Regidoria Central d'EF elabora un document recordant a totes les esportistes i Instructores la doctrina essencial de la SF, i on s'afirma que "*un dels punts on és més necessària l'acció social formativa de la Falange, és el camp de l'EFF*". L. Segons Suárez (1993, pàg. 178): "*la meta immediata que s'havia proposat, era la regeneració física de la dona*". Amb aquesta finalitat se seleccionen els esports ideals des d'una perspectiva tècnica i moral: gimnàstica, dansa (tot unint la clàssica a les folkloriques), ritme i cinc esports: esquí, natació, hoquei, handbol i bàsquet. L'atletisme s'exclouria dels esports de la SF fins al 1961, per considerar-lo "masculinitzant

*Iniciació a les dances a la Càtedra Ambulante de la Solera, i Dances i Balls regionals de la SF a la Festa de San Isidro Labrador (Úbeda, 1952). A Veinte años de paz en el movimiento nacional bajo el mando de Franco: Provincia de Jaén (1959).*



i poc femení”, malgrat admetre les curses i els salts als Plans d’Estudis de les seves Escoles. El 1962 la Regidoria Central d’EF, envia a les Delegacions Provincials una Circular (M.L. Zagalaz, 1996, Annex II, Doc. núm 19), justificant la inclusió de l’Atletisme entre els esports que practicaven els sectors esportius sobre els que la SF tenia responsabilitat, acompanyada de normes sobre la participació de la Instructora com a vocal de la Federació, selecció de les esportistes, sistemes d’entrenament i reconeixements mèdics, a més a més d’un qüestionari a remetre per la província, sobre les atletes i especialitats, entrenador i professora responsables, així com les característiques de les proves femenines establertes per a la “*pròxima etapa de tasca nacional*”: curses de 60 a 80 m.; tanques: 80 m.; salts d’alçada i longitud; llançament de pes: 4 kg.; llançament de disc: 1 kg.; llançament de javelina: 0’600 kg.; relleus: 4x80; triatló: de 60 o 80 m, salt d’alçada i llançament de pes, 4 kg. Tanta importància va adquirir l’atletisme, que el 1966, amb motiu de la celebració a Espanya dels VIII Jocs Internacionals Femenins de la FISEC (Federació Internacional Esportiva de l’Ensenyança Catòlica), organitzats per la SF, amb la participació de vuit països europeus, l’atletisme encapçalava la llista d’esports a competir.

Es van preparar Professores i Instructors, es va despertar l’interès de les nenes per l’esport i es va intentar de solucionar el problema d’instal·lacions, mitjançant la utilització de les d’“Educación y Descanso” (Obra Sindical), o les dels Col·legis privats, i es van elaborar normes de conducta per a les esportistes (Pla General d’EF, 1946, ANA, Carp. 80, Doc. 18): a) De caràcter ètic, prohibint la conducta incorrecta entre les jugadores o entre aquestes i el públic. b) D’estímul, prohibint l’abandonament de la competició per descoratjament o sense motiu (la cosa important era participar). c) De caràcter sanitari, és permès de substituir una jugadora per una altra per evitar que ningú faci esforços més enllà del límit de les seves forces.

La SF, a més a més de la seva presència en els centres educatius, disposava, per atendre la formació de les afiliades, de Cases de Fletxes i d’una altra mena de Cen-

tres i activitats que van obrir les seves portes durant la dècada dels quaranta. Els centres eren albergs, estacions de tipus preventori o cases de salut per a les seves afiliades, joventuts o noies grans que haguessin de recuperar-se d’alguna malaltia o simplement descansar. Les activitats consistien en la realització de marxes i excursions, caps de setmana i ajuda juvenil. Hem de destacar els albergs d’estiu que entren plenament en activitats de lleure i aire lliure, situats en llocs privilegiats, o en Escoles Menors d’algunes províncies, habilitades a l’efecte per als mesos d’estiu. La seva funció era procurar unes vacances agradables, al mateix temps que proporcionar una formació humana, política i religiosa: missa diària, acte d’hissar i arriar banderes, excursions, marxes, activitats culturals i alimentació sana, abundant i variada (que donava directament la Comissaria d’Avituallament), eren les normes que rebien les Caps d’Alberg (M.L. Zagalaz, 1996, Annex I, fotografies núm 5-6-7-8 i 9).

El 1946, apareixen també les Càtedres *Motoritzades o Ambulants* (més ambulants que motoritzades), les primeres a Guadalajara, Terol i Àvila, amb l’objectiu d’alfabetitzar, acostar la cultura als poblats més allunyats de les zones urbanes, ensenyar gimnàstica, jocs i esports, i també conservar el folklore, recollint músiques i danses de les persones més grans per reconstruir-les i ensenyar-les després als joves. És possible establir una similitud entre les Càtedres de la SF i les Missions Pedagògiques de la II República, alhora que ens preguntem si totes dues, junt amb autors com Lozano, Luzuriaga, Fernández Soria, o Ruiz Rodrigo, citats per R. Calatayud Soler i d’altres (1991, pàg. 210-211), si es van ajustar realment a un plantejament de justícia social i acostament de la cultura en les seves múltiples manifestacions als nuclis rurals, o ben al contrari, obeïen a un desig de control cultural i de propaganda del sistema polític en el poder. La mateixa SF, en l’informe realitzat sobre les seves Institucions i Centres el 1976, anomena les Càtedres *Ambulants*, *Missions Pedagògiques* (AHPJ, Leg. 9.528-29). Tanmateix, paral·lelament a les Càtedres ambulants, les Missions Pedagògiques, van existir i van ser reconegudes per la Llei d’Educació

Primària de 17 de juliol de 1945, definides al Títol II, Capítol III, Art. 32, com a: “*les Institucions organitzades per l’Estat i el Moviment per estendre la cultura en els medis rurals (...). Aquestes Missions tindran un règim especial i dependran dels organismes tècnics d’orientació i investigació del MEN. A aquests efectes, queden reconegudes les Missions d’orientació pedagògica actualment en funcionament*”.

Paral·lelament, els “Coros y Danzas” de la SF, van formar part dels continguts de l’EFF, durant les quasi quatre dècades en què aquella es va ocupar de la seva docència i difusió. En un principi van ser estrictament femenins, bo i seguint les rígides normes en contra de la coeducació establertes pel FJ i les velles formulacions de l’Onésimo Redondo, (*Libertad*, 28 de desembre de 1931): “*La coeducació o aparellament escolar, és un crim ministerial contra les dones decents. És un capítol de l’acció jueva contra les nacions lliures. Un delictes contra la salut del poble, que han de pagar amb el cap els traïdors responsables*”, paraules que subratllem per la seva duresa, tot preguntant-nos què entenia l’autor per “dones decents”, “acció jueva” o “salut del poble”, amb el temor confirmat de la influència dels seus plantejaments a l’hora d’establir uns objectius distints i contraposats per sexes, des dels quals es van anar elaborant els programes de formació. Es va fer, per tant, norma, que els balls en què havien de participar barons, el seu lloc fos ocupat també per les joves (M.L. Zagalaz, 1996, Annex I, fotografia núm. 10).

En finalitzar la dècada dels quaranta, l’EF havia adquirit gran importància, tal com es dedueix d’una de les conferències del XII Consell Nacional celebrat a Sevilla (1948), a càrrec de Luis Agosti. Entre els èxits que es comptabilitzen en aquest Consell, es reconeix l’afecció a l’esport i a la gimnàstica que s’havia aconseguit mitjançant les Instructors de la SF, a més a més de l’obligatorietat de cursar aquesta assignatura a la Universitat, Instituts i Escoles Normals de Magisteri. La participació en activitat física i esportiva havia passat de tenir el 1940, 237 equips d’EF en col·legis, a 1.769 l’any 1949; aquest mateix participen en competicions d’EF i Esports 26.340 noies.



El 1950 es crea l'Escola d'Instructores Generals de les Navas del Marqués, que seria inaugurada el 1951, encara que funcionava des del 1942 a la Quinta del Pardo. La missió de les instructores titulades en aquesta escola seria impartir l'ensenyament de formació política i EF a Centres docents, a més a més d'actuar a Cases de Fletxes, Albergs, Càtedres Ambulants, etc.; eren l'elit de la SF. L'escola de les Navas, continuaria amb els mateixos programes de la Quinta del Pardo fins al 1956, i en 1957 incorpora els estudis de Magisteri, amb la qual cosa esdevé Escola Normal de la SF, reconeguda a efectes legals pel MEN. El mateix any 1950 es crea, entre d'altres, l'Escola d'Orientació Rural d'Aranjuez.

El 1953, amb objecte d'assistir al II Congrés Internacional d'EF, a París (M. L. Zagalaz, 1996, Annex II, Doc. núm 22), es configuren els esquemes simplificats dels organismes oficials que s'ocupen de l'EF a Espanya (ANA, Carp. 81, Doc. 32):

1. Delegació Nacional d'Esports (Comitè Olímpic Espanyol):
  - 1.1. branca militar: EF obligatòria.
  - 1.2. SF: EF voluntària i obligatòria.  
FJ - SEU: EF voluntària i obligatòria.  
Federacions: EF voluntària.
2. Ministeri d'Educació Nacional:
  - 2.1. 1a i 2a Ensenyança.
  - 2.2. Ensenyança Mitjana Laboral.
  - 2.3. Ensenyança Professional i Tècnica.
  - 2.4. Universitat.

En el XVII Consell Nacional (Pamplona, 1954), es va destacar el paper importantíssim que les Mestres Nacionals realitzaven en les tasques educatives que la SF proposava, i es va decidir la creació de la Regidoria Central d'Educació, amb l'objecte de negociar amb el MEN tots els temes d'ensenyament i professorat. A partir d'aquí, d'acord amb el Reglament d'Escoles Normals de 1950, les futures mestres restaven obligades a realitzar un curs, amb aprofitament, d'un mes de durada, en règim d'internat, en un torn especial d'alberg, al final del qual se'ls lliurava el Diploma d'Instructora Elemental de Llar i Joventuts. La realització del curs eximia del compliment del Servei Social (prestació social obligatòria, imprescindible per accedir a l'escàs mercat laboral, que havien de realitzar les dones). Si es pretenia

de comptar amb les Mestres, perquè impartissin classes d'EF a l'ensenyança primària, el títol que rebien feia especial esment a Llar i Joventuts, no a EF, encara que, s'entenia que formava part de l'aparat de Joventuts.

La dècada dels cinquanta, va ser decisiva per a l'empenta de la gimnàstica i l'esport femenins. La SF insistia en la consecució d'una titulació oficial que acredités les seves professores d'EF (cosa que no aconseguiria fins al 1960) que desenvolupaven aquesta funció des del 1940, fins que el 1958, el Consell Nacional d'Educació va emetre l'informe favorable a l'expedició de títols de Professores de Llar i d'EF.

L'octubre de 1959 es va inaugurar l'Escola Nacional d'Especialitats "Julio Ruiz de Alda" i el Col·legi Major "Santa Maria de la Almudena", a la Ciutat Universitària de Madrid; el complex docent es va conèixer amb el nom genèric de "l'Almudena". Al setembre del mateix any té lloc un curs de Medicina esportiva organitzat per la SF, on reconeix que tota la legislació existent fins aquella data, ha donat suport a l'avenç de l'EF, previ l'establiment de la seva obligatorietat en tots els centres d'ensenyament sota una adequada direcció tècnica (de la SF), que s'encomana, pel que fa a la part femenina, a la Delegació Nacional de la SF a través del seu professorat especial. Missió formativa que li és assignada també a

aquest organisme i sobre el qual reconeixen que els primers cursos impartits, pel caràcter d'urgència que van revestir, no podien acabar amb l'adequada preparació de les professores, "...malgrat l'encertada direcció tècnica que des del primer moment vam tenir per la dedicació a la SF, de les primeres figures de l'EF espanyola, de forma especial el Dr. Agosti".

La dècada dels seixanta comença amb el reconeixement oficial del Títol de Professora d'EF pel MEN, el 10 de novembre de 1960, en validar els atorgats per l'Escola Nacional d'Especialitats "Julio Ruiz de Alda", amb l'aprovació dels seus Plans d'Estudis. Però amb la promulgació de la Llei d'EF i Esports (23 de desembre de 1961), solament un organisme pertanyent a la Secretaria General del Moviment, la Delegació Nacional d'EF i Esports, s'encarregarà de controlar totes les activitats, l'Institut Nacional d'Educació Física (INEF), creat en virtut d'aquesta Llei, "com a Centre Oficial reconegut pel MEN, expedirà els títols del Professorat d'EF", encara que la mateixa Llei, respecte de les professores, diu: "la formació del Professorat femení de l'Institut Nacional es realitzarà a l'Escola Nacional Julio Ruiz de Alda, centre oficial reconegut pel MEN, dependent de la Delegació Nacional de la SF"; s'estableix així una notable diferència respecte dels barons que dependran íntegrament de l'INEF.

*Contes Gimnàstics: Festival Bazar (1960), i exhibició de final de curs (1956) del Círculo de Juventudes de la SF de Jaén. Cedides per Pilar Sicilia de Miguel.*





Escola Julio Ruiz de Alda de la SF, pista d'atletisme (1970). Cedida per l'A.N.A.



Tanmateix, per a l'EF escolar, *"la Llei concedeix una hora setmanal per a la formació política i hora i mitja per a l'EF i la Llar respectivament, temps completament insuficient, i això revela que no se les considera importants"*, M. L. Zagalaz (1996, pàg. 130); *"Quina EF podien fer les alumnes d'alguns centres que li assignaven tan sols els dissabtes de 3'30 a 5 de la tarda? Era el procediment millor per fer-la inútil"*, L. Suárez (1993, pàg. 353).

Malgrat aquests mínims, però importants avenços, en aquestes dates i pel que fa a l'EF, la SF mantenia el mètode que Agosti havia creat per a ella i la legislació vigent continuava tractant l'EF com una assignatura complementària. Els sovintejats Certàmens de Gimnàstica organitzats ajudaven a introduir el sentit del ritme en l'EF, el mètode començava a variar. Tanmateix, el 1962, després de tant camí recorregut i tants intents per reformar l'EF, tornem a trobar el concepte de salut relacionat amb l'EF, després de l'assistència de Maria de Miranda (inspectora d'EF del MEN) al IV Congrés Internacional de l'Associació Internacional d'EF i Esports per a Dones i Nenes, a Washington, informa de *"l'apreciació del caràcter sanitari de l'EF"*.

El 1964, el pressupost assignat per a la Regidoria d'EF, ascendia a 7.244.500 pessetes (ANA, Carp. 173, Doc. 3). Aquest mateix any, una representació de la SF va viatjar al Japó amb motiu de l'Olimpíada de Tòquio, allà va conèixer Institucions i Escoles Esportives i va assistir al Congrés Internacional de Ciències de l'Esport. De tot plegat va recollir el lema *"la cosa important és participar"* que havia vingut aplicant en els seus plantejaments docents, respecte a l'EF, durant molt de temps i que seria l'excusa de la seva defen-

sa davant les escasses marques que aconseguien les espanyoles als jocs i campionats internacionals en què participaven.

El 1965, amb els aires de protesta del jovent iniciats a Europa i aldarulls també a Espanya, el Govern va suspendre les classes a la Universitat fins després de Setmana Santa i va publicar el Decret de supressió del SEU el 5 d'abril. La SF continuarà atenent les estudiants universitàries a través de la Regidoria Central d'Estudiants i Graduades.

Respecte a la promoció de la dona en la societat espanyola, fet que s'atribueix la SF i que li ha estat reconegut per historiadors i polítics, Concepción Sierra y Gil de la Cuesta (1965), afirma que la paraula promoció porta implícites les notes d'*elevació del nivell personal, accés a una més gran dignitat o simple ascens laboral. Sentit individual o comunicatiu. Mobilitat generacional. Interacció: personal-societat. Reconeixement tàcit d'un sistema gradual* considera que l'esport és el mitjà adequat i més eficaç de promoció de la dona, perquè: *¿S'ha plantejat algú, en el món esportiu, si la campiona olímpica femenina era inferior al campió masculí? S'ha tingut en compte que la "marca" representativa era menor?... No ens plantejem aquests problemes, perquè les situacions creades en l'àmbit esportiu són més properes als principis del Dret Natural...".* Per a aquesta autora, la SF es va plantejar seriosament, fa trenta anys, la tasca de formació de la dona espanyola, amb un profund sentit social, tot considerant-ho part fonamental del seu sistema d'EF i d'incorporació esportiva femenina. En aquest punt, gosem d'afirmar que a les altes esferes de la SF, restava subjacent un feminisme moderat, que tàcitament van ser capaces de transmetre a les generacions que les van succeir.

El 1969, la SF va assistir a la V Gimnàstica, celebrada a Basilea (Suïssa), amb tres grups i 85 gimnastes (M. L. Zagalaz, 1996, Annex II, Doc. núm 23). Les conclusions van ser que, *"la Gimnàstica educativa no havia avançat gaire, encara que certs sectors no volguessin reconèixer-ho i la Gimnàstica Moderna, en ple apogeu, s'anomenava així perquè utilitza música moderna amb la qual no es pot educar el moviment, atès que la seva supeditació a la mesura el coacciona, tampoc no és espontània perquè no és individual, sí,*

*adapta l'espai a la mesura"*, per tant, *"poc es pot anomenar moderna una activitat que des de la seva més empírica existència ha practicat la humanitat"*.

El XXV Consell Nacional de la SF, malgrat l'increment de les accions terroristes, es va celebrar a Sant Sebastià el 1970, i hom li va canviar el nom pel d'Assemblea Nacional. El primer dia va pronunciar un discurs, Joan Antoni Samaranch, aleshores Delegat Nacional d'EF i Esports, avui President del Comitè Olímpic Internacional. Es va analitzar la important tasca que havia realitzat la SF durant els anys precedents a favor de la inclusió de l'EF en els Sistemes Educatius, la dificultat, a part de la resistència tradicional al fet que la dona practiqués l'esport, havia estat la falta d'una doctrina i un programa previs: per què? com? i per a què?, eren les preguntes a què la SF va tractar de respondre, prenent mètodes i tècniques de països avantguardistes en el tema, i va arribar a la conclusió que: *"existeix un esport femení que contribueix a no desvirtuar la dona, sinó a afermar-la en la seva personalitat"* (L. Suárez, 1993, pàg. 406). Com a conseqüència d'aquesta Assemblea, a la Regidoria de Joventuts li va ser assignada la missió de formar l'Organització Juvenil Espanyola Femenina (OJEF), que inclou noies de 14 a 21 anys i es canalitzen les activitats de nois i noies alhora; un dels objectius de les activitats era millorar el contacte amb la Natura.

El 17 de juliol de 1970 es va aprovar la Llei General d'Educació, que continuava insistint expressament en el fet que els principis que havien d'inspirar l'educació eren els de la Moral Catòlica i els del Moviment. La SF, va pensar que aquesta nova Llei li reportaria alguns beneficis, en crear-se dos àmbits universitaris, universitats i Escoles Universitàries, va creure que els seus ensenyaments podrien integrar-se en aquestes últimes; el temps va demostrar que això no s'esdevindria.

També el 1970, la Regidoria Central d'EF va haver de fer una revisió de les seves funcions (ANA, Carp. 121-161, Doc. 19), tanmateix, no renunciaria a controlar tot el que té relació amb la formació del professorat, preparació de programes i qüestionaris, inspecció de plans d'estudis i organització de competicions i activitats. El 1970, 90.000 dones practicaven l'esport a Espanya, quan el 1940

solament es practicava en sectors privilegiats i de forma esporàdica; malgrat tot, calia renovar mètodes d'ensenyament en EF per continuar avançant com les altres disciplines. A partir de 1972, l'estructura de la SF es va modificar, van desaparèixer les regidories i es van constituir en Departaments de Promoció, Participació i Joventut.

L'1 d'abril de 1977, la SF s'extingeix, en virtut del Decret signat pel rei Joan Carles I i el President del Govern, Adolfo Suárez González. Tot el seu patrimoni igual com el personal administratiu que la integrava, van passar al Ministeri de Cultura, el professorat de Política va ser suprimit, el de Llar assimilat i el d'EF, a la que "tanta importància" havia donat la SF, però per a la qual "no havia previst" cap forma de permanència activa, en produir-se la desintegració del règim, va haver de convalidar les seves titulacions per les de Llicenciats en EF i fer oposicions a l'Administració de l'Estat als distints Cossos Docentes. Malgrat tot, algunes professores i professors que es van negar al sistema de convalidació, van guanyar un recurs contenciós administratiu i van ser reintegrats als seus llocs de treball.

Evidentment, malgrat la tasca realitzada per la SF en l'avenç de la dona en general i de l'EF en particular, els aspectes negatius són innegables, i així ho recull Gabriela Cañas (1996) quan diu: "a les Corts Espanyoles del franquisme, la dona era una espècie rara. Entre 1943 i 1976, solament 13 espanyoles van ocupar un escó en unes Corts que aleshores tenien no menys de 500 i 700 procuradors (...). Amb les primeres Corts democràtiques ja hi va haver un augment espectacular, solament en termes relatius, és clar. Les dones van passar a ser el 6% dels Diputats i el 3% dels Senadors. El 1988, les dones de l'aleshores partit hegemònic a Espanya van decidir que ja estaven fartes d'esperar el seu torn. Van aconseguir d'imposar la quota del 25% al Congrés d'aquell any (...). Els resultats no es van fer esperar: des de les legislatives de 1989, el Congrés va comptar ja amb quasi el triple de dones (17'6% el 1993-96), i en aquesta legislatura (1996) hi ha una proporció rècord en la història d'Espanya, el 22%". En la legislatura actual (2000), la xifra ha augmentat

considerablement, i es camina, en un procés lent, però imparabile, cap a la paritat.

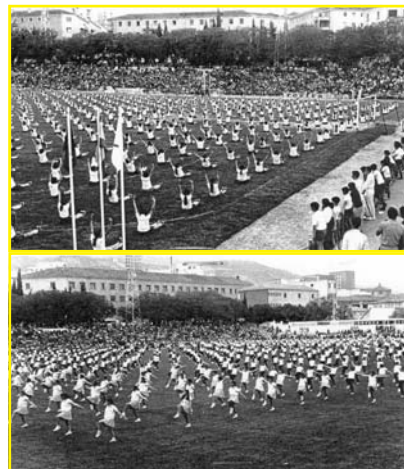
## Conclusions

Encara que existeixen tesis contradictòries sobre el progrés o retrocés en la promoció de la dona durant aquests anys, és impossible obviar el treball realitzat per la SF, no solament en l'evolució de l'EF, a la qual probablement va dedicar menys esforços que els que ara es pretén de destacar, sinó en els àmbits de l'alfabetització, la formació i l'acostament cultural, especialment a les zones rurals, recuperació i conservació del folklore, professionalització dels sectors femenins més desprotegits, temps i aire lliure de les joves, acostament popular a la música clàssica i gregoriana, sense oblidar els seus principis bàsics d'adoctrinament que, encara que els primers anys eren fermes, al llarg del temps es van suavitzar i va quedar posposat a d'altres tasques fonamentals.

En el desenvolupament global de la investigació realitzada sobre la SF i l'EF, destaquen tres aspectes que, pel seu interès mereixen ser ressaltats: la Politització de l'EF; la Formació del professorat; i els Continents de l'EFF.

- La politització es produeix des del moment que l'EF dependrà dels organismes del Moviment i no del Ministeri d'Educació, com la resta de les matèries; comença per la Llei de 28 de desembre de 1939, que encomana a la SF la formació de la dona espanyola, avalada per tota la legislació posterior. La vinculació de les seves professores al Moviment, que es formaran a Centres distints als establerts a tot el país per a les altres matèries, centres creats i dirigits per la SF i el FJ, sense caràcter universitari, i amb una selecció prèvia realitzada, en el cas de les dones, per la SF, mitjançant una entrevista personal a la interessada i l'elaboració d'un qüestionari, i un nomenament posterior a càrrec del MEN però a proposta de la SF i el FJ; la seva inclusió en els ensenyaments anomenats del "moviment", impartits mitjançant l'Escola Llar, situada en els Centres d'Ensenyament públics i a la seu de la SF per als privats, cosa que apareix en una Acta especialment dissenyada per a elles; la

*Demostració Gimnàstica a Jaén, amb la participació de 1.500 alumnes (1969). A.H.P.J., Leg. núm. 9.735.*



inclusió dels símbols de la falange en el vestuari esportiu; la docència per part de professors o professores, segons que fos adreçada a nens o bé a nenes, fins i tot ben entrats els anys setanta, i la distinció de sexes a l'hora d'elaborar continguts i desenvolupar-los segons les normes de moral establertes pel partit, i les exhibicions gimnàstiques, repetides fins a la sacietat, element propagandístic, com qualsevol esdeveniment esportiu de què intenta beneficiar-se qualsevol govern, tot plegat ens permet d'afirmar que va existir una gran politització al voltant de l'EF.

- Respecte a la formació de les professores d'EF, voldria ressaltar l'enorme dificultat que va suposar aconseguir la documentació que permetés de realitzar un estudi seriós sobre aquest apartat, atès que la SF va arribar a emetre dinou tipus de titulacions que permetien d'impartir EF. Aquesta disparitat i varietat i, a vegades, l'escassa preparació específica i quasi nul·la preparació cultural, amb què accedien als llocs de treball, sobretot els primers anys d'introducció de l'EF en els centres docents, va ser una altra de les causes del desprestigi de què ha gaudit l'assignatura durant molts anys, integrada en el grup de les anomenades "maries". Igual com els problemes que les múltiples titulacions van ocasionar en el moment de les convalidacions del professorat a l'INEF.

Finalment, volem destacar, dels continguts de l'EFF, la seva diferència substancial amb la masculina en tots els aspectes; així, en els primers anys, quan fins al 1945 la SF i el FJ funcionaven a l'uníson, es va editar la *Cartilla Gimnàstica Infantil*, en la qual el tractament del joc era diferent segons fos adreçat a nens o a nenes; per als primers presentava un marcat caràcter bel·licista, amb càstigs tan eloqüents com la simulació d'afusellaments dels perdedors, mentre que els jocs adreçats a nenes tenen com a objectiu preparar-les per exercir "funcions pròpies del seu sexe", és a dir, per a ser mestresses de casa; tanmateix, aquests plantejaments no es repeteixen als llibres que posteriorment editarà la SF. Pel que fa als esports, gairebé desapareguts dels Plans d'Estudi femenins a tots els nivells, es practiquen com a activitat extraescolar en campionats organitzats per la SF; se'n recomanen: natació, esquí, hoquei, bàsquet, i handbol, als quals s'afegiria posteriorment el voleibol (el 1952), tot excloent-ne deliberadament l'atletisme fins al 1961. Aquests esports formaven part dels continguts, segons les bases que la SF va establir el 1952, i es completaven amb gimnàstica educativa i rítmica, contes gimnàstics, dansa clàssica i popular, jocs (dirigits i lliures), passeigs i excursions.

Aquestes idees generals reflecteixen que, efectivament, es determina el desenvolupament i la consolidació de l'EFF amb la influència decisiva de la SF, i es pot afirmar que, de les institucions del règim, va ser la SF la que més i millor treball va realitzar per la societat espanyola en general i per la dona en particular, encara que el seu caràcter de "monopoli" impedeix un judici objectiu sobre la seva actuació. Per acabar, voldria incidir en un aspecte, si més no significatiu i que s'ha apuntat en línies precedents: les múltiples contradiccions en què va incórrer la SF al llarg de tota la seva actuació i intervenció educativa, que durarà fins a la seva extinció; l'una d'aquestes contradiccions és l'exclusió de l'atletisme dels seus programes esportius, mentre a les seves Escoles mantenia curses i salts. Pel que fa a un altre dels esports que també van fomentar, la natació, la insistència reiterada en el seu aprenentatge i a fer competicions, davant de l'escassetat de piscines i les

fèrries normes de moral que exigien banyadors amb faldilla i ús pertinaç del barnús. Prohibien expressament de fer propaganda sobre les seves competicions, i, tanmateix, realitzaven múltiples exhibicions de gimnàstica per atreure les joves. La seva arribada als pobles, que al començament suposava un escàndol, a causa de la participació que donaven a la dona en totes les activitats i, sobretot, per les faldilles curtes o els bombatxos que es posaven per fer gimnàstica. Sobre la Religió, accepten les normes de moral però a vegades, sobretot respecte del vestuari, intenten de passar-hi pel damunt. A més a més, malgrat la persecució de què van ser objecte les diferents llengües del país, la SF presenta, en els seus cançons, cançons en català, èuscar i galleg i les alumnes les aprenien en aquestes llengües. Sobre la gimnàstica moderna, que promocionen, però que al mateix temps detracten. O sobre el manteniment de l'estat de solteria, fins i tot ben entrada la dècada dels cinquanta.

En definitiva, en el desenvolupament d'aquest treball hem pogut comprovar, respecte de l'EFF, que s'ha donat prioritat als principis d'higiene i salut des que Mercurialis i Méndez van escriure els seus tractats el segle XVI, i amb l'aparició de les grans Escoles s'hi han afegit els conceptes d'utilitat, recreació, poder físic, militarització i estètica corporal, sempre amb connotacions especials per a la dona. Tota la documentació revisada confirma igualment que l'EFF és inseparable de la SF durant el període franquista i, encara que van existir d'altres institucions que van participar en l'activitat física femenina (*Educación y Descanso*, ordes religiosos, SEU), o bé depenien de la SF, o no van tenir cap transcendència. De la mateixa manera, malgrat tenir encomanada la SF la formació integral de la dona i la seva EF, les *Enseñanzas del Hogar* i la *Formación del Espíritu Nacional*, sempre es van anteposar a l'àmbit docent a l'ensenyament d'aquella. L'EF presenta també unes característiques especials respecte d'altres matèries (instal·lacions, equipaments, horaris, professorat); hom observa que els seus continguts es van desenvolupar principalment als col·legis privats religiosos, més ben dotats d'instal·lacions escolars i esportives, així com de professorat específic, davant dels públics mancats de totes dues coses.

## Bibliografia

- Agullo Díaz, M. C.: "Mujeres para Dios, la Patria y el Hogar, la educación de la mujer en los años 40", *Actas del Congreso Mujer y Educación en España, 1868-1975*, 1990, pàg. 17- 26.
- Alted Vigil, A.: "Las mujeres en la sociedad española de los años cuarenta", *Las mujeres y la guerra civil española, Ministerio de Asuntos Sociales-Instituto de la Mujer*, Madrid, 1991, pàg. 297-299.
- Amar y Borbón, J.: *Discurso sobre la Educación Física y Moral de las Mujeres*, Madrid: Cîteadra, 1994.
- Barrachina, M. A.: "Ideal de la mujer falangista. Ideal falangista de la mujer", *Las mujeres y la guerra civil española*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales-Instituto de la Mujer, 1991, pàg. 211-216.
- Calatayud Soler, R.; Fernández Soria, J.M.; Lázaro Lorente, L. M.; López Martín, R.; López Torrijo, M.; Palacios Lis, I. i Ruiz Rodrigo, C.: *Cuestiones histórico-educativas. España. Siglos XVIII-XX*, Valencia: Universitat de València, 1991.
- Cañas, G.: "Avanzar a golpes", *El País*, suplement extraordinari, núm. 1.023. Madrid, 5 de maig de 1996.
- Fernández García, E.: *Actividad Física y Género: Representaciones diferenciadas en el futuro profesorado de Educación Primaria*, tesis doctoral inèdita, Departamento de Didáctica, Organización Escolar y Didácticas Especiales, Madrid: UNED, 1995.
- García Ferrando, M.: *Hábitos deportivos de los españoles*, Madrid: Instituto de Ciencias de la Educación Física y el Deporte (ICEF y D)-CSD, 1986.
- Payne, S. G.: *Falange. Historia del Fascismo Español*, Madrid: Sarpe, 1985.
- Primo de Rivera, P.: *Recuerdos de una vida*, Madrid: Dyrsa, 1983.
- Sáez Marín, J.: *El Frente de Juventudes. Política de Juventud en la España de la posguerra (1937-1960)*, Madrid: Siglo XXI de España Editores, S.A., 1988.
- Sierra y Gil de la Cuesta, C.: Conferència "El Deporte ocasión de promoción de la mujer en la sociedad", 1965.
- Suárez Fernández, L.: *Crónica de la Sección Femenina y su tiempo*, Madrid: Asociación Nueva Andadura, 1993.
- Zagalaz Sánchez, M. L.: *La Educación Física Femenina (1940-1970). Análisis y Estudio en la Ciudad de Jaén. Anexos, I y II*, tesis doctoral publicada en microfítxes. Jaén: Universitat de Jaén, 1996.